

[o1]Vaivaiset ja työkyvyttömät uuden ajan alun maaseudulla

Riikka Miettinen

Vanhempien aikojen maaseudulla eli suuri joukko ihmisiä, jotka eivät kyenneet elättämään itseään työllä erilaisten fyysisten ja psyykkisten sairauksien, vammaisuuden tai vanhuuden takia.

Talollisäntäparien kotonaan asuvia perheenjäseniä lukuun ottamatta he olivat yleensä köyhiä ja tilattomia. Ikääntymiseen liittyvä työkyvyttömyys ja vajaakuntoisuus oli toki kaikkien tarpeeksi vanhoiksi eläneiden kohtalona, mutta tartuntatauti, muu sairaus tai vammautuminen saattoi osua nuorenkin ihmisen kohdalle. Jotkin taudeista tappoivat nopeasti, mutta osa jätti uhrinsa jatkamaan elämää vaivansa kanssa. Ruumiin tai mielen sairastuminen ei välttämättä ollut pysyvä tila, vaan ohimenevä vaihe ihmisen elämässä. Toisaalta moni syntyi ja eli koko elämänsä esimerkiksi aistivammaisena. Vaikka jotkin vaivoista, esimerkiksi kroonisten sairauksien tapauksessa, pitivät henkilön vuoteen omana, poissa fyysisestä työstä ja toisten hoidettavana ja elätettävänä, moni työkykyä ja elannon hankkimista rajoittava tila ei kokonaan estänyt osallistumista yhteiskuntaan ja työhön.

Jo vaivojen ja vammojen tai toimintakyvyn heikentymisen aiheuttajien ja tilojen prognoosien erilaisuus merkitsi, että työkyvyttömien ja vajaakuntoisten joukko oli hyvin heterogeeninen, kuten nykyäänkin. Kun myös varallisuus ja sukulaissuhteet vaikuttivat huomattavasti henkilön elinoloihin, asemaan ja mahdollisuuksiin, onkin kenties keinotekoista puhua ns. vaivaisista tai työkyvyttömistä ja vajaakuntoisista yhtenä ryhmänä. Silti tietyt tekijät yhdistivät tätä muutoin sekalaista joukkoa ja erottivat heidät muista omaksi tunnistetuksi ryhmäkseen uuden ajan alun paikallisyhteisöissä ja yhteiskunnassa.

Tässä artikkelissa pohditaan työkyvyttömyyden ja työkykyyn vaikuttavan vajaakuntoisuuden sisältöä sekä ns. vaivaisuuden määritelmää uuden ajan alun Länsi-Suomen maaseutuyhteisöissä. Mitä oli vaivaisuus tai työkyvyttömyys, ja millaiset ihmiset ja tilat määriteltiin tällaisiin kategorioihin? Menneisyyteen ei voi ongelmattomasti ulottaa moderneja käsityksiä työkyvyttömyydestä, osatyökyvyttömyydestä tai vajaakuntoisuudesta, kun terveys, työkyky tai työkyvyttömyys, "vaivaisuus" ja esimerkiksi vammaisuus (disability) ovat suhteellisia ja vahvan kulttuurisidonnaisia käsitteitä, jotka rakentuivat silloisessa kontekstissa, yksilöön kohdistettujen sosiaalisten odotusten ja normien ja hänen toimintansa risteyksessä.¹ Artikkelin tarkoituksena on

---

¹ Ks. esim. Wheatley 2010, 5–9.

hahmotella ja problematisoida vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden määritelmiä, sisältöjä ja rajoja varhaismodernissa agraariyhteiskunnassa tarkastelemalla aiheeseen liittyviä käsityksiä ja luokitteluja sekä työkyvyltään rajoittuneiden ryhmän koostumusta Länsi-Suomen maaseudulla. Samalla tarkastellaan sitä, miten työkyvyttömyys ja vaivaisuus liittyivät elimellisesti tilattomuuteen. Lisäksi artikkelissa käsitellään lyhyesti täysin tai osittain työkyvyttömiä henkilöiden määrää, oloja ja asemaa maalaisyhteisöissä.

Aihetta lähestytään vaivaisia, sairaita ja työkyvyttömiä käsittelevän lainsäädännön ja muiden aikalaistekstien ja asiakirjojen kautta. Esivalta sivusi vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden merkityssisältöjä säätäessään esimerkiksi vaivais- eli köyhäinhoidon järjestämisestä, kerjuusta, pitäjien velvollisuuksista ja muista hoitovastuista. Työkyvyttömyyteen ja vaivaisuuteen liittyvät aiheet ovat kuitenkin säilyneessä aikalaismateriaalissa, kuten kirjeenvaihdossa, akateemisissa teksteissä, arkkiveisuissa ja muissa painotuotteissa, erittäin harvinaisia. Monissa hallinnollisissa asiakirjoissa silti esiintyy hajanaisesti hedelmällisiä kuvauksia ja mainintoja, jotka valottavat työkyvyttömyyden ja vaivaisuuden sisältöjä ja luokittelua. Esimerkiksi maaseudun käräjäoikeuksien pöytäkirjoissa kuvataan satunnaisesti ihmisiä, joita on eri syistä pidetty vaivaisina tai muuten kykenemättöminä osallistumaan työhön tai muuhun toimintaan odotetulla tavalla.² Myös hajanaisesti läänintilien tositekirjoihin liitetyt luettelot pitäjien sairaista, köyhistä ja veronmaksukyvyttömistä ovat hyödyllisiä. Tapausaineisto koskee etupäässä Varsinais-Suomen ja Satakunnan maaseutua, ja se on kerätty noin vuosilta 1630–1740.³

Eurooppalainen disability-historian tutkimus tarjoaa tärkeitä teoreettisia näkökulmia ja välineitä aiheen tarkastelulle. Kansainvälisellä kentällä vahvoiksi kiinnostuksen kohteiksi ovat nousseet – sosiaalikonstruktivismin sekä modernien disability-teorioiden innoittamina – juuri sairauden ja vammaisuuden kulttuurisidonnaiset sisällöt ja määritelmät sekä ajassa muuttuvat sosiaaliset

---

² Tapausten jäljittämisessä on käytetty apuna Länsi-Suomen tuomiokirjakortistoa ja sen haku- ja asiasanoja vaivaihoito (TUOKKO 24), mielisairaahan hoito (TUOKKO 26), hospitaali (TUOKKO 26), spitaalisen eristäminen (TUOKKO 26) ja kerjuu (TUOKKO 93) sekä pitäjänhistorioiden ja tutkimuskirjallisuuden viitteitä. Lisäksi tapausaineistona käytetään kirjoittajan muiden tutkimusten yhteydessä kerättyä materiaalia; erit. Miettinen 2015 ja tämän teoksen artikkeli itsellisistä.

³ Valitettavasti tutkimusalueen seurakuntien arkistoiden asiakirjat, muutamia informatiivisempia hautausluetteloita ja 1700-luvun alkupuolelta säilyneitä vaivaisruotuluetteloita lukuun ottamatta, sisältävät varsin vähän käyttökelpoista materiaalia tutkimustehtävän kannalta. Esim. rajallisesti säilyneet kirkon vaivauskassojen tiedot avustusten jakamisesta sisältävät harvemmin tietoja tekijöistä, jotka oikeuttivat listoissa mainitut henkilöt saamaan vaivaisapua. Edellä mainittuja lähdetyyppäjä kuitenkin hyödynnetään aineistona mahdollisuuksien mukaan. Myöskään tutkimusaluetta ja-ajankohtaa koskevat rajallisesti säilyneet piispan- ja rovastintarkastusten tai pitäjänkokousten pöytäkirjat eivät sisällä juurikaan keskustelua vaivaisuuden tai työkyvyttömyyden määrittelystä. Ks. myös Alaja 2013, 28–29, 309 ja Lempiäinen 1967, 210–212, 384–387.

konstruktiot ns. normaaliudesta ja poikkeavuudesta.⁴ Erityisesti keskiajan Eurooppaa koskevassa vammaisuuden ja mielisairauden tutkimuksessa on lähestytty poikkeavuutta ja vaivaisuutta ja niiden merkityksiä niin sanotusta sosiaalisen mallin eli sosiaalisen rakentumisen kehityksen kautta. Samalla on osoitettu, kuinka sairauden ja vammaisuuden ohella terveys, työkyky ja työkyvyttömyys sekä muut sosiaalisten normien ja odotusten kautta rakentuneet käsitteet ja käsitykset olivat jossain määrin erilaisia.⁵

Vaivaisiin ja työkyvyltään rajoittuneisiin liittyvä Suomen alueen ja muun Pohjolan vanhempia aikoja koskeva tutkimuskirjallisuus keskittyy kuitenkin pääosin sairaan- ja köyhäinhoidon kehitykseen,⁶ ei niinkään vaivaisuuden tai työkyvyttömyyden määrittelyyn tai työkyvyltään rajoittuneiden asemaan ja elämään käytännön tasolla. Aiheeseen liittyvä tutkimus on erityisen laitoskeskeistä; kiinnostuksen kohteena ovat olleet ennen kaikkea varhaiset hospitaalit ja sairaalat.⁷ Perinteistä tutkimusta leimaa lääketieteen ja sairaanhoidon kehityksen voittokulun ja edistyksen korostaminen sekä pohjoismaisen hyvinvointivaltion juurten etsiminen. Uudempi, lääketieteen sosiaalishistoriaan keskittyvä tutkimusperinne on kuitenkin pyrkinyt irrottautumaan edistystarinasta ja instituutiokeskeisyydestä.⁸

Hospitaaleihin ja muihin laitoksiin keskittyntä ruotsalaista ja suomalaista tutkimusta voi kritisoida myös siitä, että instituutiokeskeisyyden takia vaivaisten, sairaiden ja työkyvyttömiä suuri enemmistö on jäänyt historian hämäriin. Artikkelin tuokin esiin, kuinka valtaosa työkyvyttömistä eli sukulaistensa tai muiden tavallisten ihmisten luona, paikallisyhteisönsä jäsenenä maaseudulla valtakunnan harvojen vaivaistupien ja hospitaalien ulkopuolella.⁹

Myös vanhempien aikojen Ruotsia ja Suomea koskeva tutkimuskirjallisuus sisältää tärkeää tietoa aiheen kontekstoinnin kannalta ja on joissakin tapauksissa hyödyllistä myös tutkimusaiheiden tarkastelun kannalta. Muutamissa tutkimuksissa on tarkasteltu lyhyesti tiettyjen poikkeaviksi, työkyvyttömissä tai vajaakuntoisiksi ja työkyvyltään rajoitetuiksi luokiteltujen erityisryhmien, kuten

---

⁴ Esim. Branson & Miller 2002; Goodey 2011; Krötzl et al. 2015; McDonagh 2008; Metzler 2013; Turner & Stagg 2007; Vaught 2010; Wright & Digby 1996. Ks. myös Grue & Heiberg 2006 ja Wheatley 2010, erit. 2–28. Toki klassikkona esim. mielisairausten historiaa sosiaalikonstruktivistisesta näkökulmasta tarkasteleva Foucault 1988 (1961).

⁵ Esim. Eyler 2010; Kuuliala 2016; Metzler 2006; 2010; 2013; 2016; Nolte 2009; Turner 2012; Turner & Vandeventer Pearman 2010; Wheatley 2010.

⁶ Esim. Alaja 2013; Andersson 2012; Dahlberg 1893; Eriksson 1989; Johansson 1984; Kouri 1997; Lamberg 1999; Pulma 1994; Sandholm 1973; Sarvilinna 1938; Unger 1996; van Aerschoot 1996. Pohjoismaisen vammaishistorian tutkimuksen painotuksista, ks. Simonsen 2005.

⁷ Andersson 2012; Engel 1972; Eriksson 1989; Fagerlund 1886; Helgesson & Lindskog 2000; Petersson 2013; 2017; Sandholm 1973; Sarvilinna 1938; Stolt 1994; Toropainen 2014; Turunen & Achté 1976; Vilkkunen 1996.

⁸ Simonsen 2005, 139–141.

⁹ Ks. myös esim. Alaja 2013; Pulma 1983, 395.

vanhusten, vammaisten, mielisairaiden tai vaivaisuutensa perusteella verovapauksiin ja köyhänapuun oikeutettujen, määrittelyä varhaismodernissa Ruotsissa.¹⁰

[o2]Vaivaisuuden, työkyvyttömyyden ja terveyden yhteydet

Vaivaisuus oli ilmeisen tuttu, mutta monimerkityksinen käsite varhaismodernin ajan yhteiskunnassa. Suomen kieli tunsi viimeistään 1600-luvulla sanan waiwainen, ja heille kirkon piirissä kerätyistä almuista käytettiin sanaa waiwastenapu.¹¹ Silloinen ruotsin kieli sisälsi lukuisia vaivaisista käytettyjä sanoja, kuten arm ja allmosehjon, ja varsin usein vaivaisiin viitattiin vain köyhää ihmistä tarkoittavalla kattokäsitteellä fattig.¹² Esimerkiksi vuoden 1686 kirkkolain suomennoksen Waiwaiset ovat ruotsinkielisessä versiossa useimmiten Fattige, mutta myös muun muassa Huusarme (huoneenvaivaiset) ja usle (arm ja usel 'kurja, surkea, köyhä').¹³

Työkyvyttömyys sen sijaan on moderni käsite ja sana, jota ei ainakaan säilyneen aineiston perusteella ollut sellaisenaan olemassa vanhempien aikojen suomen tai ruotsin kielessä. Ruotsiksi siihen viitattiin usein yleisemmin kykenemättömyyttä tarkoittavalla sanalla oförmågen tai vamman tai muun ruumiillisen syyn aiheuttamaan kyvyttömyyteen viittaavalla sanalla vanför.¹⁴ Vaikka selkeä yksittäinen sana puuttui, työkyvyttömyyteen viitattiin puhumalla ihmisistä, jotka eivät kykene elättämään itseään.¹⁵ Lisäksi käytössä oli värikäs henkilöiden vaivaisuutta, terveydellistä

---

¹⁰ Esim. lyhyesti mielisairaan määrittelystä: Liikala 2005; Matikainen 2006; Vilkuna 2010b, 78–79; ja vanhuuden kategoriasta: Vilkuna 1999 ja 2010a, 37–59. Claes Olsson on tarkastellut vammaisten (*funktionshindrade*) kohtelua myöhempien aikojen Ruotsissa käsittelevissä tutkimuksissaan lyhyesti myös vammaisuuden määrittelyä ja vammaisuuteen liittyviä käsityksiä 1700-luvun jälkipuoliskolla (lähinnä kansanperinteen sekä ajan lääketieteellisen keskustelun konteksteissa). Olsson 2000; Olsson 2010, luvut 2 ja 3. Köyhänapuun oikeuttavan vaivaisuuden määrittelystä: Alaja 2013, 70–83; Pulma 1985, 58, 66–67.

¹¹ Esim. Anonym 1668 (1644), 97; Juslenius 1745, 410; Schroderus 1637, 40, 65.

¹² Esim. Anonym 1668 (1644), 97 (latin. *Miser* – ruots. *arm* – suom. *Waiwainen/Wiheljäinen*) ja 98 (*Pauper – Fattigh – Köhä*); Schroderus 1637, 65 (latin. *Miser* – ruots. *Arm* – suom. *Waiwainen*); SAOB: *arm, allmosehjon, fattig*; Förvaltningshistorisk ordbok: *allmosehjon, fattighjon*.

¹³ Kirkkolaki 1686, Cap. I, §. III; Cap. IX, §. IV; Cap. XXVIII. SAOB: *arm, huusarm, usel, uslig*. *Huusarme* viittasi kirkon eli pitäjän köyhiin vaivaisiin, jotka saivat tyypillisesti jonkinlaista avustusta seurakunnalta tai muilta. Tosin sana oli käytännössä varsin vakiintumaton ainakin 1600-luvun alkupuoliskolla. Alaja 2013, 146–147.

¹⁴ SAOB: *oförmågen* (esim. ”Nu är Frälseman gammal och oförmögen, så att han förmå ej sielfwer tienst uppeholla.”) Vrt. nykyruotsin työkyvytön: *arbetsoförmögen*. SAOB: *vanför* (myös *wanföhr, wahnförd, wanlytt*). Esim. Kerjuusääntö 1642, I ja K.M. Stagdar om tjänstefolck och legoh. 1664, § 2, Schememan 1706, 382. Jo keskiaikaisissa maakuntalaeissa, ks. Dahlberg 1893, 10–12. Molemmat sanat käytössä esim. v. 1649 tai 1650 annetussa ehdotuksessa uudeksi kerjuujärjestykseksi: Dahlberg 1893, Bilaga A: 4.

¹⁵ Esim. ”De tiggjare hwilcka uthfattige ähre, och så siuke och förlammadhe at dhe (...) ej förmå genom något arbete och handtwerck skaffa sigh födan.” V. 1635 annettu ohje henkiverosta vapautetuista: Stiernman 1729 (vol. II), 934–935; ”(...) som icke förmå förtiena sigh födhen”. KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 119, Halikon henkikirja 1634. ”(...) heel siucklig, (...) så wehnföhr att hon sig till föda inet förskaffa kan.” KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 154, Ulvila 1.-4.3.1689. ”(...) förswagad är så att han häreffter ej kan medh arbete sig födan förtiena.” KA: RT Ylä-Satakunta KO a 29: 755, Orivesi ja Kuorevesi 21.5.1707.

tilaa, kykyjen rajoituksia ja poikkeavuutta kuvaava sanasto, jolla samalla viitattiin heidän odotetusta poikkeavaan, puuttuvaan tai heikentyneeseen kykyynsä toimia, tehdä töitä ja elättää itsensä.¹⁶ Toisin sanoen, vaikka työkyvyttömyyden käsitettä ei sinänsä ollut, yhteiskunta ja yhteisöt kuitenkin toki tunnustivat ja tunnistivat tällaisen tilan.¹⁷

Vaivaiset ja muut työkyvyttömät eivät muodostaneet yhtenäistä, selkeärajaista väestönosaa, mutta yhdistävänä tekijänä voidaan pitää heidän erilaista asemaansa paikallisessa yhteisössä. Ensinnäkin he eivät kyenneet tai heidän ei katsottu kykenevän täysin – tai täysikäisiltä odotetulla tavalla – elättämään itseään maanviljelyllä tai muulla fyysisellä työllä, jolla valtaosa väestöstä elätti itsensä. Siten he olivat selkeästi riippuvaisia muiden tarjoamasta avusta. Heillä katsottiin olevan jokin vaiva, sairaus tai vamma, joka esti odotetun täysipainoisen osallistumisen ja osallisuuden yhteisön toimintaan. Toisin sanoen vammaisuuden (disability) tapaan työkyvyttömyys ja vaivaisuus rakentuivat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, suhteessa muihin ja ajan sosiaalisiin normeihin.¹⁸

Toki sosiaalikonstruktivistinen näkökulma vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden merkityssisältöihin ei yksinään riitä. Vaivaisuudella ja työkyvyttömyydellä oli myös konkreettista merkitystä, kun tilat, jotka niihin johtivat, saattoivat rajata henkilön toimintakykyä ja ylipäätään vaikuttivat hänen kokemuksiinsa ja elämänsäkaareensa merkittävästikin.¹⁹ Työnteko oli paitsi kaikilta täysikäisiltä odotettua toimintaa myös välttämättömyys agraariyhteiskunnassa, jossa ravinnontuotanto perustui raskaaseen fyysiseen työhön. Kaikkien ylempien säätyjen ulkopuolisten terveiden henkilöiden oletettiin elättävän itsensä työllä joko omalla maatalouden tai käsi- tai kaivostöiden harjoittamisellaan tai toisten tai kruunun palveluksessa.²⁰

Työkyvyttömyyden ja vaivaisuuden käsitteitä ja merkityssisältöjä voidaan lähestyä hedelmällisesti tarkastelemalla niiden vastapoleja eli sitä, mitä olivat ei-vaivaisuus ja työkykyisyys varhaismodernin ajan yhteisöissä. Käsitteet terveydestä liittyvät perustavanlaatuisesti asiaan, kun "toimettomuus" sallittiin pieniä lapsia ja harvoja yläluokan edustajia lukuun ottamatta

---

¹⁶ Mm. *förlammat, ofärdig, eländig, bräckelige, lyte, lytt, halte* ja suom. esim. *ramba, rammio, raajaricko, raihnas, lama, wammaus, wammollinen, wamma*. Esim. Anonym 1668 (1644); Juslenius 1745; SAOB; Ganander 1997 (1787).

¹⁷ Samaan tapaan esim. keskiajalla ei ollut selkeärajaista tai moderniin verrattavissa olevaa vammaisuuden käsitettä, mutta ihmiset tunnustivat vammaisuuden olemassaolon sekä erilaisia vammoja ja vammaisuuden muotoja. Ks. esim. Kuuliala 2016; Metzler 2006 ja 2010.

¹⁸ Esim. Branson & Miller 2002; Goodey 2011; Simonsen 2005, 143–144; Vandeventer Pearman 2010, 3–5; Wheatley 2010, 5–9.

¹⁹ Ks. myös Simonsen 2005, 144; Vandeventer Pearman 2010, 7.

²⁰ Palveluspakko, sotaväenotot tai irtolaiseksi kirjaaminen ja pakkotyöhön ym. määrääminen ei koskenut sairaita ja työkyvyttömiä, vrt. esim. *bräckelige Personer ja fattige siuke ock förlammadhe* saivat asua ja elatuksen kotipitäjissään, mutta *starckt och röricht folck, starcke och rörige inhyseskarlar* oli kirjattava sotamiehiksi. Resolution på Prest. besw. 1649, XI ja XII: Stiernman 1729 (vol. II), 1133. Palveluspakosta ja irtolaisasetuksista esim. tämän teoksen artikkelissa itsellisistä.

periaatteessa vain henkilöille, joita pidettiin liian sairaina, heikkoina tai vammaisina elättämään itsensä työllään. Ylipäätään terveys samaistettiin kykyyn elättää itsensä työtä tekemällä ja kyvyttömyys elättää itsensä vastaavasti terveyden puutteeseen.²¹

Työnteko oli terveen ihmisen merkki ja normi, ja ahkeruus hyve. Kuten Andreas Sparman totesi vuonna 1642 ilmestyneessä suositussa terveysoppaassaan, terveys merkitsi sitä, että ihmisen ruumis toimi ja että hän pystyi oikealla tavalla ja ilman ongelmia suorittamaan työnsä tai toimensa, ”kuten luonnollisesti täytyy tapahtua”.²² Vaikka tuon ajan terveys eli hälsa tai sundheet (suom. Terwehys),²³ merkitsi siis enemmänkin toimintakykyä rajoittavan sairauden, kivun tai vamman puutetta kuin nykyisten käsitysten mukaista fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilaa, se oli paljon muutakin. Fyysisen toimintakyvyn ohella henkiset kyvyt sekä ajan normien mukainen käyttäytyminen ja sielullinen tila olivat elimellisiä osia terveyttä. Aistien ja raajojen toiminnan ja sopusuhtaisuuden ohella muun muassa ”sopiva” mieliala ja puheen järkevä sisältö olivat terveyden merkkejä.²⁴

Myös sairauksien hoitoon ja terveyden ylläpitoon liittyvät oppaat sekä esimerkiksi parantumiskertomukset kuvaavat sitä, millainen oli terve ja työkykyinen ihminen.²⁵ Ylipäätään se, mitä pidettiin parannettavina sairauksina ja vikoina (fel), heijastaa terveyden osatekijöitä ja käsityksiä ei-vaivaisuuden ja työkyvyn merkeistä. Tautien, kroonisten sairauksien ja muiden henkeä vaarantavien tai kipua aiheuttavien lamaannuttavien tilojen lisäksi toimintakykyä rajaavina tekijöinä pidettiin myös aistivammoja ja aistien heikkoutta, raajojen vammoja ja epäsopusuhtaisuutta, levotonta tai raskasta mielentilaa, ajattelu- ja päättelykyvyn rajallisuutta ja

---

²¹ Ks. viite 15 ja esim. Instruction för landzhöfdingarne 4.11.1734. § 19: Modée 1746 (vol. II), 1084: hospitaaleihin ja köyhäntupiin ei saa ottaa ”något friskt och fördt folck, som med arbete sig kunna nära, utan siuklige, förlammade, wanföre och de, som utan andras hiälp ej förmå föda. Men de som det giöra kunna, och med sine händer arbeta, det ware sig man eller qwinna, skola taga tjänst.”

²² ”wil man Sundhete här lärteligen beskrifwa: Och effter hwar och en Menniskia skattar sigh wara Sund, när hon rätteligen och uthan feel kan the wärcken uthföra som naturligit wijss bör ske; Synes Sundheten intet annat wara än en Macht til at Menniskiones Lekamens naturlige Wärcck kunna rätteligen uthföra.” Sparman 1686 (1642), Förtaal om Sundhetzens Natur.

²³ Schroderus 1941 (1637), 17 (latin. *Sanitas, forma* – ruots. *Hälsa, Trijffnat* – suom. *Terwehys*); SAOB: *hälsa, sundhet, trifnad ~ trevnad*. Esim. Olai 1938 (1578), esipuhe: *sundheet och helso*.

²⁴ Esim. Sparman 1686 (1642), erit. Förtaal om Sundhetzens Natur. Sielun ja ruumiin terveyden yhteydestä ks. Joutsivuo 1995. Holistisesta terveystieteestä ja terveydenhoidosta uuden ajan alun länsimaisessa lääketieteessä, ks. Mikkeli 1995.

²⁵ Esim. Sparman 1686 (1642); suosittu opas lähinnä sään, kuunkierron ja vuodenaikojen vaikutuksesta terveyteen ja vaivoista ja oman terveyden hoidosta eri aikoina: *Een lijten Book Som kallas Bonde-Practica* 1901 (1662); lukuisia lääketieteellisiä tekstejä erilaisten sairauksien ja vammojen hoitokeinoista ja niiden vaikutuksista eli parantumisen kuvauksia 1700-luvun akateemiselta kentältä, esim. *Kungl. Svenska Vetenskapsakademines handlingar*.

nukkumiseen, ruokahaluun ja lisääntymiseen liittyviä häiriöitä ja ongelmia.²⁶ Terveyskäsitys oli siis varsin kokonaisvaltainen, vaikkakaan hyvän terveyden rima ei selvästi ollut yhtä korkealla tai sisältö niin monipuolinen kuin modernissa länsimaisessa diskurssissa.

Toisinaan on esitetty, ettei käsitystä ”normaalista”, keskimääräisestä ihmisvartalosta ollut olemassa vielä esimodernilla ajalla, ennen tilastotieteen ja eugeniikan näkökulmia.²⁷

Terveysoppaat osoittavatkin, että modernin ”tilastollisen normaalin” sijaan sairauksien ja vikojen puuttuminen ja käsitykset ideaalista vartalosta ja mielestä määrittivät terveyttä. Poikkeamat olivat ihmisruumiin variaatioita ja keskimääräisen tai ”sopivan” ruumiin ja mielen määritelmät olivat huomattavasti laveammat ja epämääräisemmät.²⁸

Sanasto, jota aikalaiset käyttivät kuvatessaan, millaisia vaivaisina tai työkyvyttöminä pidetyt henkilöt olivat, kertoo paljon vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden sisällöistä sekä selkeästä yhteydestä terveydentilaan. Esimerkiksi vaivais- tai köyhäinhoitoon liittyvässä lainsäädännössä kuvaillaan erilaisia terveydentiloja, jotka johtavat siihen, ettei henkilö kykene elättämään itseään. Työkyvyttömyyteen liitettiin asetuksissa ennen kaikkea ruumiin vammat ja muut fyysiset vaivat. Esimerkiksi sotilaan katsottiin olevan työkyvytön ja saavan oikeuden erota, kun hän oli ”niin sairas ja vammautunut, ettei hän voinut hoitaa mitään tointa”.²⁹

Kerjuusäännössä vuodelta 1642 yhdistettiin kyvyttömyys elättää itsensä sellaisiin, joita vaivasivat ”vanhuuden tauti tai muu raihnaisuus” (tai heikkous) tai joilla oli ”suuria vikoja” (vammoja).³⁰

Vuoden 1686 kirkkolaisissa itsensä elättämään kykenemättömät olivat sairaita, ontuvaisia ja sokeita, ja myös parantumattomien tartuntatautiin, kaatumataudin, vakavien mielisairauksien ja muiden ”kauhistuttavien ja suurten vikojen ja puutteiden” katsottiin voivan estää henkilön toimintaa ja elannon hankkimista.³¹ Asetuksissa työkyvyttömiksi katsotut olivat myös sairaalloisia,

---

²⁶ Esim. Colerus 1683 (1591); Månsson 1987 (1642); Olai 1938 (1578); Sparman 1686 (1642). Tartuntatautiin, vammojen ja vammaisuuden muotojen, mielisairauksien tai muiden sairauksien välillä ei tehty selviä jaotteluita, sillä kaikki merkitsivät terveyden puutetta eli sairautta.

²⁷ Esim. Grue & Heiberg 2006; Davis 1995.

²⁸ Esim. vartalon ja raajojen sopusuhtaisuus, ”sopiva” mielentila ja päättelykyky edellä main. lääkintäoppaissa. 1600-luvun sanakirja sisälsi käsitteen *Homo justae, feu mediocris staturae* – Keskiwarsinen ihminen ja sanoja ihmisvartalon erilaisille variaatioille, esim. *myckä, silmäpuoli, rippahuuli, isoipää, köyräselkä, käsipuoli, paxuposki, isoihammas*. Anonym 1668 (1644), 23–25.

²⁹ ”När han siuker och förlammad är så at han ingen tienst mehra kan uppehålla.” Krijgz-Articlar 1621, 111 kohta: Schmedeman 1706, 210. SAOB: *förlama: lemlästa, ofärdig, lytt* (erit. raajojen vammoihin liittyvä).

³⁰ Kerjuusäätö 1642, II (”någon är beswäradt medh Siukdom aff Alder eller annan Lijffzskräpligheet, och ther hoos hwarken sielff förmår sigh at uppehålla”) ja VI (lapsista puhuttaessa: ”Ingen Barn som färdige och uthan stoor Lyte äre eller hafwe sådane Lyten at the jw kunne nähra sigh medh Handtwärck...”).

³¹ Kirkkolaki 1686, Cap. XXVIII, § 1 ja Cap. XVI, §. II. Jälkimmäisessä syytä erota kihlauksesta: suom. ”Tarttuwaiset ja parandamattomat Taudit (...) Spitali, Langewainen Tauti, Mielipuolisus, Wimmaus, Huowintauti, cauhistawaiset ja suuret wiat ja puuttumiset (ruots. *lyten* ’ruumiillinen vika, vamma’) kuin aina taitawat hänen estä toimituxistans ja Elatuxestans.”

halvautuneita, vammautuneita tai vammaisia (förlammad, wanföre)³² ja pahoin haavoittuneita, raihnaisia ja ”raajansa, voimansa tai terveytensä menettäneitä”.³³ Vaivaisuuden, työkyvyttömyyden ja fyysisen terveydentilan ja toimintakyvyn tiiviistä yhteydestä kertovat myös perusteet, joita sotaväenkatselmuksissa käytettiin myönnettäessä eroja sotilaille, ja selitykset, joita hyväksyttiin päteviksi syiksi päivätyövelvollisuuksien laiminlyönnille.³⁴

Työkyvyttömyyden sisältöjä voidaan lähestyä myös tarkastelemalla luonnehdintoja ja lisänimiä, joita liitettiin itsensä elättämään kykenemättömiksi katsottuihin henkilöihin. Tällaisia esiintyy varsin usein muun muassa tuomiokirjoissa ja verotukseen liittyvissä asiakirjoissa. Käytäntönä ja vuodesta 1635 lähtien ohjeena oli, että rutiköyhät sairaat ja rammatt tai halvautuneet, jotka eivät kyenneet elättämään itseään työllä, olivat vapautettuja esimerkiksi henkiveron maksusta.³⁵ Läänintilien henkikirjojen yhteyteen satunnaisesti sisällytetyissä pitäjän köyhien, vaivaisten ja sairaiden osioissa eli tilansa takia verosta vapautettujen luetteloissa tai listoissa on ollut tavallisesti tärkeää sisällyttää henkilön kohdalle veronmaksukyvyttömyyden oletettu syy. Tällaisia listoja on kuitenkin saatavilla lähinnä henkikirjojen alkuajoilta 1630-luvulta, sillä yleisemmin verosta vapautetut jätettiin kokonaan merkitsemättä.³⁶ Jo listojen otsikot ovat paljastavia sen suhteen, millaisia ihmisiä pidettiin työkyvyttöminä: esimerkiksi Halikossa vuonna 1634 listattiin pitäjän ”ikivanhat, raajarikot, kuurot ja sokeat, jotka eivät kykene ansaitsemaan elantoaan”.³⁷

---

³² Esim. Kerjuujärjestys 1698; Instruction för landzhöfdingarne 4.11.1734. § 19: Modée 1746 (vol. II), 1084 (hospitaaleihin ja köyhäintupiin saa ottaa vain ”siuklige, förlammade, wanföre och de, som utan andras hiälp ej förmå föda.”).

³³ Förordning 24.1.1735: Modée 1746 (vol. II), 1222–1223, liittyen upseeristoon ja sotilaisiin, joiden katsottiin olevan kykenemättömyytensä elättämään itsensä takia oikeutettuja eroon tai sotaväelle tarkoitettuun vaivaishoittoon (mm. ”blesserade at de därföre icke förmå längre tiäna, så illa sönderskuten och sargader at han ej på något sätt kan sörja för sig, igenom blessurer och andre utståndne swärigheter i Cronans tjänst sine Lemar, krafter och hälsa förlorat”).

³⁴ Eron saaneiden sotamiesten eron perusteista, ks. Petersson 2013 ja Vuorimies 2015, 152–154, 215, 217 ja esim. KA: LT 7014: Pääkatselmusluettelo eräästä rykmentistä Hämeen läänissä v. 1685 ja eversti Cronmanin rykmentistä v. 1694; RT Ylä-Satakunta KO a 8: 1195, Orivesi 8.9.1683, KO a 29: 755, Orivesi ja Kuorevesi 21.5.1707, KO a 30: 195, Orivesi ja Kuorevesi 7.3.1708 ja KO a 31: 421–422, Orivesi ja Kuorevesi 13.3.1709 ja 521–522, Orivesi ja Kuorevesi 17.5.1709; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 429, Eurajoki sk 5.–8.10.1689. Hyväksytyinä perusteina kirkon rakennustöihin liittyvien velvollisuuksien laiminlyönnille, mm. vanhuus, *siuklig*, ”skadt sin hand och kan ej (...) räcka sin vänstra arm, haft ondt i sin fot”. KA: Ylä-Satakunta KO a 110: 2302, Orivesi 11.–17.11.1775.

³⁵ V. 1635 annettu ohje henkiverosta vapautetuista: Stiernman 1729 (vol. II), 934–935. Ks. myös Alaja 2013, 78; Orrman 1980.

³⁶ Esim. KA: VT Satakunnan voutikuntien tilejä 2591: 163–164, Ala-Satakunnan varattomien luettelo v. 1634; KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 1–312v, Turun ja Kokemäenkartanon läänien henkikirjat 1634 (pitäjittäisten henkikirjojen lopussa tai yhteydessä listoja veronmaksukyvyttömistä); KA: VT Hämeen voutikuntien tilejä 4528: Hämeen pitäjien henkikirjojen yhteydessä paikoin listoja veronmaksukyvyttömistä vaivaisista (esim. s. 6n–6o), tavallisesti kuitenkin listattu ja merkitty veroa maksamattomina henkikirjaan veron maksaneiden sekaan; KA: LT Turun ja Porin läänin tilejä 7145: 230–231 (luettelo Ulvilan pitäjistä v. 1635). Uudenmaan ja Hämeen läänin pitäjien v. 1639 karjaluetteloiden lopussa erillisiä listoja vaivaisista luonnehdintoineen. KA: LT Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä 7909. Köyhien luonnehdintoja henkikirjoissa vuosilta 1634–1639: Alaja 2013, Liitteet 2, 3, 5 ja 6.

³⁷ ”finnes här i Sochn uthgamble, krymplinger, däffvo, och blinda som icke förmå förtiena sigh födhen, uthan (...) måste gåå och tiggia, och een parth är inhyses hooss Sijn barn.” KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 119–121v, Halikon henkikirja 1634. Saman vuoden henkikirjassa Perniössä veronmaksusta vapautetut vaivaiset listattiin

Yleisin vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden syy oli vanhuuteen liittyvä raihnaisuus ja heikkous – suurin osa henkikirjojen yhteydessä olevissa listoissa mainitaan vanhuuteen viittaavalla lisäluonnehdinnalla, kuten uthgamble, uthgammalt tai Gubbe. Tässä yhteydessä vanhuus rinnastui luonnehdintana sairauteen ja työkyvyttömyyteen ja siten köyhyyteen ja veronmaksukyvyttömyyteen. Usein vanhuksina mainittujen yhteydessä esiintyy myös muita sairauksiin ja vaivoihin liittyviä luonnehdintoja. Valtaosa tällaisissa listoissa mainituista ”ikälopuista” ja vanhuksista oli jo fyysisesti heikossa kunnossa, koska ainakin virallisesti vain varattomuuden ja työkyvyttömyyden yhdistelmä antoi verovapauden. Korkea ikä ei yksinään antanut veronvapautta ennen vuotta 1652, jolloin henkiveron maksun yläikärajaksi asetettiin 63 vuoden ikä (ja tilasta luopuminen).³⁸

Listoissa mainitut vanhukset olivat todennäköisesti paitsi varattomia myös tilattomia ja talollisten huonekuntien ulkopuolisia itsellisiä, sillä huonekuntansa veroista vastaavat talonpojat maksoivat ilmeisen usein syytingille siirtyneiden vanhempiensa ja muiden kotitalouksissaan eläteinä olevien vanhusten henkiverot.³⁹ Läkkyys ei siis yksinään välttämättä tarkoittanut – tai merkinnyt käytännössäkään – vaivaisuutta ja työkyvyttömyyttä. Ihmistä alettiin pitää karkeasti otettuna viimeistään 60-vuotiaana vanhuuden ikään ehtineenä, mutta aistien, mielen ja muistin toiminnan, voimien ja fyysisen toimintakyvyn heikentymiseen liittyvä vanhuuden tauti ja vanhuuden heikkous (ålderdoms swagheet) saattoivat iskeä myöhemmin tai aiemminkin.⁴⁰

Vain pieni osa listojen vaivaisista on merkitty ainoastaan köyhyyteen viittaavilla sanoilla utfattig tai fattig tai kerjäämiseen viittaavilla sanoilla (esimerkiksi tiggjare) ilman sairauksiin tai muihin vaivoihin liittyviä luonnehdintoja.⁴¹ Käytännön syistä toki terveen ja työkykyisenkin ihmisen rutiköyhyys saattoi vapauttaa henkiveron maksusta,⁴² mutta jos minkäänlaista omaisuutta oli, henkivero tuli periaatteessa suorittaa. Ajoittain järjestetyissä pitäjän väestön veronmaksukykyä koskevissa tutkimuksissa yleensä vain kerjäämiseen ajautuneet ja mitään omistamattomat sekä

---

otsikon ”Utgamble, förflammade sampt Siuklige” alle. KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 107–116v, Perniön henkikirja 1634.

³⁸ V. 1652 asetuksessa annetut ikäraajat henkiveronmaksulle: kaikki 15–63-vuotiaat maksuvelvollisia: Stiernman 1729 (vol. II), 1192. V. 1655 tarkennuksissa: jos yli 63-vuotiaalla vielä tila (*hemman*), ei vapautettu henkiverosta. Stiernman 1729 (vol. II), 1253. Ks. myös Orrman 1980.

³⁹ Alaja 2013, 78; Litzen 1980, 217.

⁴⁰ Vilkuna 1999; Vilkuna 2010a.

⁴¹ Ks. viite 36 ja Alaja 2013, 78. Esim. Varsinais-Suomessa Uskelassa v. 1634 henkikirjassa mainituista verosta vapautetuista vain 16 prosenttia oli sellaisia, joiden kohdalla ei mainittu vammaa, sairautta tai vanhuutta. Lähistöllä Marttilassa tällaisia oli v. 1634 listassa vain 6 prosenttia ja v. 1635 9 prosenttia merkityistä. Alaja 2013, Liite 3.

⁴² Esim. KA: LT Turun ja Porin läänin tilejä 7227: 783–785, Luettelo Ala-Satakunnan henkiveron maksamatta jättäneistä sotilaista, sotilaiden vaimoista, köyhistä, karanneista ja kuolleista v. 1645.

jostakin sairaudesta, vammasta tai vaivasta kärsivät saivat vapautuksen.⁴³ Samanlaisiin perusteisiin viitattiin toisinaan myös käräjillä verovapauksia anottaessa ja myönnettäessä.⁴⁴ Pelkiksi rutiköyhiksi tai kerjääviksi merkitystäkin valtaosalla oli todennäköisesti jonkinlaista vaivaa, joka esti kokonaan työnteon tai ainakin häiritsi merkittävästi elannon hankkimista – äärimmäinen köyhyys, johon ennen kaikkea tilattomuus, työttömyys ja siten isännän tarjoaman suojeluksen ja elatuksen puute liittyivät, oli varmasti harvoin oma valinta, kun kaiken lisäksi työkykyisiksi katsotut köyhät sai karkottaa, ilmiantaa irtolaisiksi, pakottaa palkollisiksi tai värvätä sotaväkeen. Vaivaisuuteen ja työkyvyttömyyteen liittyvään veronmaksukyvyttömyyteen yhdistettiin monipuolinen valikoima fyysisiä ja psyykkisiä sairauksia, vaivoja ja vammoja. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa Perniön vuoden 1634 henkikirjaan on merkitty kylittäin veronmaksajien rinnalle veroa maksamattomien sarakkeeseen muun muassa sokeita, rampoja ja raajarikkoja (*krymplingh ja förflammade*), spitaalisia, mielisairaita (*mm. ursinnigh, rasande, swartsijnnen*) sekä kirjava joukko määrittelemättömällä tavalla sairaalloisia (*siucklig*) ja muita ruumiiltaan ”viallisia” (*ofärdigh*).⁴⁵ Seuraavana vuonna Ulvilassa verosta vapautettujen ”ikivanhojen, sairaalloisten, sokeiden, spitaalisten ja muiden muulla tavoin vammaisten itsensä elättämään kykenemättömien” listalla oli vanhusten ja sairaalloisten lisäksi ainakin kymmenen sokeaa, kolme kuuroa vanhusta, 12 rampaa tai muuten raajoiltaan vammautunutta tai halvautunutta (*ofärdig, krympling, förlemdt*), viisi tyrää sairastavaa, kolme spitaalista ja ainakin yhdeksän mielisairasta (*swagsint, utwillig, veetwillig*).⁴⁶ Myös kaatumatautisia, erilaisista epämääräisistä mielisairauksista ja jonkinasteisesta kehitysvammaisuudesta kärsiviä vapautettiin henkiverosta ja mainittiin vaivaisina.⁴⁷

⁴³ Henkiverovollisuutta koskevissa asetuksissa: Stiernman 1729 (vol. II), 934–935, 1192, 1252, 1509. Esim. KA: LT Turun ja Porin läänin tilejä 7336: 1493–1498, Piikkiön kihlakunnan veronmaksukyvyttömiä tutkinta v. 1673–1675; s. 1636–1689, 1837–1899, Halikon kihlakunnan köyhien ja veronmaksukyvyttömiä tutkinnat v. 1657–1666 ja 1671–1676; s. 2502–2518, Ala-Satakunnan *Rest- och ransakningz längdh* v. 1660 ja 1667–1670; LT 7350: 1389–1405v, Ala-Satakunnan *Rest- och ransakningz längdh* v. 1679.

⁴⁴ Käräjillä käsiteltiin toisinaan jonkun pitäjäläisen veroista tai muista velvollisuuksista vapauttamista, perusteina käytettiin työkyvyttömyyden, köyhyyden ja ruumiillisen vaivan yhdistelmiä: esim. KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 154, Ulvila 1.–4.3.1689 (”heel siucklig, så wehnföhr att hon sig till föda intet förskaffa kan”); KA: RT Ylä-Satakunta KO a 29: 755, Orivesi ja Kuorevesi 21.5.1707 (täydellinen kuurous, vanhuuden aiheuttama voimien heikentyminen, joka johtanut kyvyttömyyteen hankkia elantonsa työllä), KO a 31: 521–522, Orivesi ja Kuorevesi 17.5.1709 (vanhuus, raihnaisuus, ”swaga ögon”), KO a 75: 276v–277, Ruovesi 12.9.1754 (kaatumatauti, ei kykene töihin) ja KO a 83: 1893–1894, Orivesi ja Kuorevesi 3.9.1761 (vapautus henkiverosta useille pitäjän sairaille ja raihnaisille); KA: RT Ylä-Satakunnan ylinen KO a 9: 9v, Orivesi ja Ruovesi 8.–17.9.1791 (*döf, ”plågas af en swår magsiucka”, ”ingen kan betjena sig af des arbete”* ym.).

⁴⁵ KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 107–116v, Perniön henkikirja 1634. Ks. myös Litzen 1980, 215, 217. SAOB: *ofärdig* ’henkilö, jolla vikaa ruumiissa, erit. raajoissa, vammainen, raajarikko’.

⁴⁶ KA: LT 7143: 67–69 sekä 7145: 230–231, *Effter:ne ähre utgamla, siuckelige, blinde, Spetelske eller ellies förflammadhe, som icke kunna sigh sielfve födha Uthi Ulfzby Sochn* (luettelo v. 1635).

⁴⁷ Mm. *vansinnig, rasande, enfaldig, fåna, fåkunnig, odaglig*. Esim. KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 311v–312v, Huittisten vanhat ja vaivaiset v. 1634; KA: VT Hämeen voutikuntien tilejä 4528: 130–147, Hauhon henkikirja v. 1634; KA: LT Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä 7909: 226v, Hauhon v. 1639 karjaluetelun lopussa

Merkille pantavaa kuitenkin on, että joiltakin vanhoiksi, sairaalloisiksi tai jonkin vamman omaaviksi merkityiltä on kuitenkin peritty henkiveroa. Kaikkien ei-terveiden ei katsottu olevan tarpeeksi köyhiä tai työkyvyttömiä verosta vapautukseen. Todennäköisesti veronmaksukykyisempi isäntä, jonka luona työkyvytön oli esimerkiksi syytingillä tai muuten ns. loisena kuitenkin käytännössä suoritti veron. Toisaalta moni sairaus tai vamma ei edes riittänyt vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden perusteeksi. Esimerkiksi sokeita lukuun ottamatta aistivammat eivät yksinään esiinny vaivaisuuden ja työkyvyttömyyden selittäjinä. Kuurous tai mykkyys näyttää tehneen henkilöstä vaivaisen tai työkyvyttömän veronmaksusta vapautetun vain yhdistettynä johonkin muuhun merkittävämmiin fyysistä työkykyä rajoittavaan vaivaan. Sairauden ja terveyden ja työkyvyttömyyden ja työkykyisyyden rajat olivatkin monissa tapauksissa epämääräisiä ja liukuvia. Toki kroonisia kipuja aiheuttavien tai muutoin henkilön liikunta- ja toimintakyvyn lamauttavien ja vuodepotilaaksi ajavien vaivojen merkitys henkilön työkyvyn kannalta oli varmasti huomattava, mutta monia sairauksia tai henkilön toimintakenttää rajaavia tai heikentäviä tiloja ei pidetty riittävänä vaivaisuutena tai työkykyä liikaa häiritsevinä tekijöinä. Esimerkiksi heikko kuulo, näkö, kuurous ja mykkyys olivat tunnistettuja vammoja ja terveydellisiä vikoja, mutta niiden ei yksinään katsottu aiheuttavan työkyvyttömyyttä. Samoin jonkin raajan toimintakyvyttömyyden tai puuttumisen katsottiin vievän terveyden, mutta henkilö ei silti välttämättä ollut vaivainen tai työkyvytön. Toisen silmänsä menettänyt tai raajaltaan vammautunut saattoi vaikkapa paimentaa karjaa, ja esimerkiksi lähinnä paikallaan istuen tehtävä viljan puinti ja jauhatus, kehruu tai muut ompelutyöt sopivat monelle heikompikuntoiselle. Kehitysvammaisuus ja monet aistivammat tai mielisairaudet eivät käytännössä rajoittaneet maataloustyöhön osallistumista tai jonkinlaisen fyysisen työn tekemistä elannon hankkimiseksi.⁴⁸

---

listaus pitäjän vaivaisista (*Huusarme*). KA: LT Turun ja Porin läänin tilejä 7336: 1636–1689, 1837–1899, Halikon kihlakunnan köyhien ja veronmaksukyvyttömiä tutkinnat v. 1657–1666 ja 1671–1676. Sairauksien, vammaisuuden ja mielisairauksien aikalaissanastoa, ks. esim. Alaja 2013, 72–74; Schroderus 1941 (1637); Vilkuna 2010b, 84–85.

⁴⁸ Lukuisia ns. raajarikkoja työskenteli paimenina: esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 5: 95v–96, Eura 17.–20.12.1640; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 44: 215v, Orivesi 8.–9.9.1731. Mielisairaiksi katsottuja, jotka elättivät itsensä työtä tekemällä: esim. KA: Ala-Satakunta I KO a 6: 265–266v, Kokemäki 19.5.1647 (mielisairas piika); KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 403v, Eura 22.–23.6.1675 (*fåna* [kehitysvammaisuuteen tai mielenheikkouteen viittaava sana] paimen); KA: Ylä-Satakunta KO a 17: 533v–535v, Vesilahti & Lempäälä 26.8.1697 (mielisairas piika); KA: RT Ylä-Satakunta KO a 33: 974–993, Orivesi ja Kuorevesi 6.11.1711 (vaarallisia mielisairauskohtauksia saava talonpoika), KO a 73: 19v, Orivesi ja Kuorevesi 16.–20.1.1753 (mielisairas talonpoika, välillä työkykyinen ja teki talon töitä) ja KO a 75: 92, Orivesi ja Kuorevesi 17.–20.3.1755 (*halfgalen* paimen). Ks. myös Vilkuna 2010b, 88, 90. Kuuromykkä ja ”vähän tietävä” (kehitysvammaisuuteen viittaavat *wanwettig* ja *litet wettande*) renkipoika: KA: RT Ylä-Satakunta KO a 67: 327v, Orivesi ja Kuorevesi 4.–6.9.1749 ja KO a 68: 54, Orivesi ja Kuorevesi 15.–17.1.1750. Raihnainen (*bräckelig*, vanhus tai halvautunut/vammautunut) ompeli ja korjaili vaatteita: KA: RT Ylä-Satakunta KO a 69: 53v, Orivesi ja Kuorevesi 14.–16.1.1751. Kuuroiksi tai mykiksi merkittyjä mainitaan myös esim. v. 1634 ja 1635 henkikirjoissa paimenina ja talonpoikina. Myös uuden ajan alun Englannissa kuuroilla oli monia työmahdollisuuksia, ks. Cockayne 2003, erit. 500–501.

Jopa varsin vakavastikin vammaisena syntynyt saattoi opetella taitoja, joilla elättää itsensä; esimerkiksi kirjoitus- tai ompelutaito saattoi tehdä heistä ainakin osatyökykyisiä jopa lähes täydellisestä liikuntakyvyttömyydestä huolimatta.⁴⁹

Aikalaiskäsitykset sairaudesta tai terveyden puutteesta eivät siis täysin samaistu työkyvyttömyyteen tai vaivaisuuteen. Vaikka kaikki vaivaisiksi ja työkyvyttömiksi katsotut olivat ei-terveinä eli sairaina pidettyjä, vaivan tai vian tuli ylittää tietty veteen piirretty raja, joka teki henkilön muiden silmissä itsensä elättämään kykenemättömäksi eli toi työkyvyttömän ja mahdollisesti myös vaivaisen statuksen.⁵⁰ Kuten käytetyt määritelmät ja sanasto kertovat, tällainen asema määriteltiin henkilön ”puutteellisuuden” ja poikkeavuuden kautta suhteuttaen hänen kykynsä, taitonsa ja tietonsa ajan sosiaalisiin odotuksiin ja normeihin. On kuitenkin painotettava, että nämä odotukset vaihtelivat riippuen ihmisen säädystä, iästä ja osin myös sukupuolesta. Esimerkiksi naisiin tai aatelmiehiin kohdistetut fyysiseen voimaan ja siten raskaiden töiden tekemiseen liittyvät odotukset eivät olleet samanlaiset kuin talonpoikaistaustaisen miehen kohdalla. Ylempien säätyjen nuorukaisten uraan kohdistuneet odotukset puolestaan merkitsivät sitä, että heidän tuli pystyä omaksumaan hyvin erilaisia taitoja ja tietoja verrattuna vaikkapa torppaan tai mäkitupaan syntyneisiin.⁵¹

Esimerkiksi kehitysvammaisuuden merkitys saattoi olla hyvin tapauskohtaista. Ylempien säätyjen kohdalla se saattoi rajata merkittävästi henkilöltä odotettua työkykyä, kun toiveena oli jonkinlainen virka- tai kauppiasammatti, mutta talonpoikien ja tilattomien kohdalla kognitiivisten kykyjen rajallisuus ei estänyt odotettua osallistumista peltotöihin, karjanhoitoon tai käsi- tai metsätöiden tekemiseen. Ylipäätään ihmisen kognitiivisiin kykyihin ja tehokkuuteen liittyvät

---

⁴⁹ Esim. kaksi Ruotsissa 1700-luvun jälkipuoliskolla elänyttä ja torppariperheisiin kädettöminä ja alaraajoiltaan epämuodostuneena syntynyttä miestä, jotka opettelivat taitoja toisella jalallaan: toinen elätti itsensä kirjurina, lasten opettajana ja maalaustaidetta tekemällä, toinen asui hospitaalissa, mutta elätti itsensä osin ompelu- ja nypläystöillä sekä huonekalujen korjauksella. Olsson 2010, 62–74. Myös sokeat saattoivat omaksua taitoja, joilla elättää itsensä. Esim. suuressa Pohjan sodassa sokeutunut ja Hälsinglandissa pakolaislistassa itsensä elättämään kykenemättömäksi kuvattu entinen luutnantti kuitenkin myöhemmin elätti perhettään tekemällä remmejä, vöitä ja muita nahkatöitä. Vuorimies 2014. Sokea ja mielisairas tai kehitysvammainen (*fånat*) nuori mies sai elätystä kehruuta ja kudontaa vastaan. KA: RT Kymenkartanon lääni KO a 1: 372–373, Virolahti 22.–23.1.1663.

⁵⁰ Esim. lasten, joilla ei ollut suurta ruumiillista vikaa tai vammaa, katsottiin kykenevän elättämään itsensä käsityöllä. Kerjuusääntö 1642, VI. Kruunun toimissa vammautuneista avustuksiin oikeutettuja olivat vain sellaiset, joita ei onnistuttu parantamaan ja jotka olivat niin raihnaisia ja vammautuneita, etteivät he pystyneet hankkimaan elantoaan tekemällä minkäänlaista työtä. Resolution 16.3.1739, § 22: Modée 1746 (vol. II), 1400. Ks. myös esim. Instruction för landzhöfdingarne 4.11.1734, § 19: Modée 1746 (vol. II), 1084 ja Förordning 24.1.1735: Modée 1746 (vol. II), 1222–1223.

⁵¹ Esim. intersektionaalista näkökulmasta vammaisuuden vaihtelevasta merkityksestä henkilöiden elämänsä kannalta erit. 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvulla: Olsson 2010. Työntekoon liittyvistä sukupuolittuneista odotuksista, ks. esim. Fiebranz 2002; Gaunt 1996, 123–137; Stadin 2004.

odotukset olivat mitä ilmeisimmin ainakin alempisäätyisten kohdalla matalampia ja siten vammaisuuden merkitykset erilaisia verrattuna moderniin länsimaiseen työelämään.⁵² Kuurouden, mykkyyden ja kehitysvammaisuuden ohella raskasmielisyydeksi (swårmodighet, melankolia) kutsuttu mielisairaus oli jonkinlainen rajatapaus. Tämän ennen kaikkea mielen toimintaa häiritsevän sairauden katsottiin johtuvan ruumiinnesteiden tasapainon järkkymisestä. Sairaus ilmeni jatkuvana surullisuutena ja huolina, raskaina ajatuksina, univaikeuksina, saamattomuutena ja pahimmillaan työkyvyttömyytenä, harhoina ja kuolemanhaluna. Henkiverosta vapautettujen listoissa esiintyy raskasmielisyydestä kärsiviä ihmisiä. Silti vain erittäin vakavan raskasmielisyyden katsottiin lamauttavan ihmisen toiminta- ja työkyvyn. Lievemmästä muodosta kärsivä ei välttämättä näkyvästi poikennut terveistä ihmisistä ja saattoi hoitaa työnsä ja muut velvollisuutensa tavalliseen tapaan.⁵³ Ajoittaiset harhat tai outo käytös eivät välttämättä muodostaneet suurempaa ongelmaa työnteon ja muun osallisuuden kannalta, kunhan henkilö ei ollut vaaraksi muille tai itselleen.⁵⁴

Kaatumataudista eli epilepsiasta kärsivät olivat sen sijaan aikalaisten mielestä selvemmin sovitettavissa sairauden ja työkyvyttömyyden kategoriaan. Kaatumatautia (mm. fallandesot, brottfälling) pidettiin erittäin vakavana sairautena.⁵⁵ Lukuisten kaatumatautisten esiintyminen henkiveronmaksuvapauteen liittyvissä asiakirjoissa sekä esimerkiksi vuoden 1686 kirkkolain maininnat kaatumatautisista osoittavat, että heitä pidettiin työkyvyttöminä sairaina myös kohtaustensa ulkopuolella.⁵⁶

---

⁵² Branson & Miller 2002; Goodey 2011; Horn & Frohne 2013. Kehitysvammaisia alempisäätyisiä fyysisissä töissä, esim. talonpojan poika teki mm. metsätöitä: KA: RT Käkisalmi KO a 4: 1143–1145, Räisälä 9.12.1678; onnettomuuden seurauksena fyysisesti ja henkisesti lapsen tasolle jäänyt nuori mies asui ja teki aputoita renkinä serkkujensa luona: Landsarkivet i Uppsala: Kopparberg läns häradsrättsarkiv Serie XXXI AI: 1a, n.p. Floda 20.8.1698; kuuromykkä ja ”vähän tietävä” (*wanwettig* ja *litet wettande*) renkipoika: KA: RT Ylä-Satakunta KO a 67: 327v, Orivesi ja Kuorevesi 4.–6.9.1749 ja KO a 68: 54, Orivesi ja Kuorevesi 15.–17.1.1750.

⁵³ Matikainen 2006, 43–44; Miettinen 2015, 311–318. Esim. kaksi itsemurhaan päätynyttä huittislaista talonpoikaisisäntää, jotka raskasmielisyyden sairaudestaan huolimatta olivat ainakin pääosin hoitaneet velvollisuutensa ja joita ei pidetty työkyvyttöminä sairautensa takia: KA: Ala-Satakunta II KO a 4: 206–208, Huittinen 31.5. & 1.–3.6.1689 ja KA: RT Ylä-Satakunta KO a 17: 529–531, Huittinen 27.3.1697 (mm. isäntänä, postitalonpoikana ja kummina, vaimo raskaana). Kuvauksia Ruovedellä ja Keuruulla 1700-luvun jälkipuoliskolla asuneista raskasmielisyydestä tai muista mielenheikkouksista kärsineistä tai kehitysvammaisista työkyvyttömistä, mutta myös joistakin työkykyisistä tai ainakin osatyökykyisistä: Liikala 2005 ja Vilkuna 1996. Raskasmielisyydestä aikakauden ruotsinkielisissä sairauksien hoito-oppaissa, esim. Colerus 1683 (1591), 209–210; Olai 1938 (1578), ix-x(v); Sparman 1686 (1642), 365–368.

⁵⁴ Liikala 2005, 38–49; Vilkuna 1996; Vilkuna 2010b. Ks. esim. Oriveden ja Kuoreveden käräjillä: KA: RT Ylä-Satakunta KO a 5: 500, 25.–26.6.1660; KO a 33: 974–993, 6.11.1711; KO a 46: 339v, 8.9.1733; KO a 66: 476–477, 29.8.–1.9.1748; KO a 73: 19v, 16.–20.1.1753; KO a 75: 92–,17.–20.3.1755.

⁵⁵ Esim. Olai 1578 (1938), xiiii-xiii(v); Linné 1742; Hoffberg 1765.

⁵⁶ Kirkkolaki 1686, Cap. XVI, §. II (syynä erota kihlauksesta, suom. *Langewainen Tauti*) ja Cap. XIX, § XXX (suom. ”Jos jocu Pappi joutu Caatuwaiseen Tautijn nijn ei hän mahda Wiran Töitä toimitta”).

Silti käytännössä tunnustettiin, että kaatumatautia oli eriasteista. Riippui taudin laadusta ja ennen kaikkea kohtausten rajuudesta ja tiheydestä, miten kaatumatautia sairastavaan suhtauduttiin.⁵⁷ Joitakin kaatumatautisista pidettiin sen verran lievästi sairaina ja työkykyisinä kohtaustensa ulkopuolella, että heidän katsottiin kykenevän elättämään itsensä, ja siten heiltä perittiin henkiveroa. Esimerkiksi Eurajoella 1670-luvun jälkipuoliskolla ja 1680-luvun alussa kaatumataudista kärsivä nuori, parikymppinen talonpoika Tuomas Mikonpoika hoiteli leskeytyneen äitinsä kanssa tilaa kahdestaan, maksoi henkiveronsa ja kävi kirkossa ja ehtoollisilla, vaikka hän sai usein rajuja epilepsia-kohtauksia ja oli kohtauksiaan ennen ja niiden yhteydessä erittäin sekava ja harhainen.⁵⁸ Kuvaavaa on sekin, että kaatumatautiepäily tai -syytös saattoi kohdistua ja tulla otetuksi vakavasti myös täysin työkykyisen henkilön tapauksessa. Tällaisista syytöksistä keskusteltiin toisinaan käräjillä, sillä kaatumatauti oli monien muiden vakavien sairauksien tapaan peruste jo solmitun kihlauksen purkamiselle. Avioliittolupauksistaan perääntyvän oli varsin helppoa kylvää epäilyksen siemen ja alistaa asia pitkälliseen tutkintaan, jossa myös väitteen kumoaminen edellytti todisteita.⁵⁹

[o2]Vaivaisuuden tiukat rajat: vaivaisuus, työkyvyttömyys, köyhyys ja tilattomuus

Vaivaisuutta ja työkyvyttömyyttä ei yhdistetty pelkästään terveyden puutteeseen. Työkyvyttömiin liittyviä asetuksia, oikeustapauksia sekä henkiverovapautettujen luetteloita verratessa korostuu myös toinen keskeinen tällaisiin henkilöihin liitetty ja liittyvä ominaispiirre: köyhyys. Köyhäin- tai vaivashoidon yhteydessä köyhyyttä käsitellään kuitenkin hyvin rajatussa viitekehyksessä: vain tietty osa köyhistä ja tietyt kriteerit täyttävät työkyvyttömät ja vajaakuntoiset määriteltiin sellaisiksi köyhiksi, jotka olivat vaivaisia eli oikeutettuja kruunun ja seurakuntien järjestämään

⁵⁷ Alaja 2013, 73–74; Eilola 1999, 128.

⁵⁸ KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1a: 443–445, Eurajoki 17.–18.9.1683; SAY: Eurajoki 1654–1694 (Kaukomäki).

⁵⁹ Esim. Orivedellä 1730-luvulla asunut Maria Perintytär ajautui pitkälliseen oikeustaisteluun, kun hänet kihlannut renki kieltäytyi lukuisista oikeuden päätöksistä huolimatta avioitumasta hänen kanssaan vedoten ilmeisen viimeisenä oljenkortenaan siihen, että Maria sairastaisi kaatumatautia. Vaikka Maria oli ollut useaan otteeseen palkollisena Hauhon pappilassa ja toiminut paimenena ja häntä pidettiin täysjärkisenä ja elatukseensa kykenevänä ihmisenä, esitetty epäily otettiin vakavasti ja Maria määrättiin hankkimaan lääkärinlausunto terveydestään. Eripurasta huolimatta parin suhde jatkui ja he saivat yhteisen lapsen v. 1739. Oikeuden määräyksestä huolimatta Maria ei hakeutunut lääkäriin tutkittavaksi ja todennäköisesti jatkoi elämäänsä ja työntekoaan aviottoman lapsensa kanssa. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 50: 26–30, 8.–10.9.1736; KO a 52: 48, 7.–10.9.1737; KO a 53: 32–, 1.–4.9.1738 ja KO a 54: 390, 1739. HMA: Oriveden seurakunnan arkisto II Cd 1: 144, Oriveden piispantarkastus 17.2.1737. Kaatumatauti (ruots. *Fallande Soot*) laillisenä perusteena kihlauksen purkamiselle: Kirkkolaki 1686, Cap. XVI, §. II ja esim. v. 1734 laissa (Naimisen kaari, IV. Lucu, 2§).

huoltoon ja apuun. Vaikka vaivaisuuden keskeisin piirre oli terveydellisistä syistä johtuva työttömyys ja työkyvyttömyys, vaivaisuus oli siis tarkemmin rajattu määritelmä ja sosiaalinen positio. Sairaus, vamma tai lääkyyteen liittyvä vaiva, kyvyttömyys tehdä ansiotyötä tai elättää itsensä työllä, absoluuttinen köyhyys ja siihen liittyvä tilattomuus ja veronmaksukyvyttömyys sekä vaivaisuus linkittyivät läheisesti yhteen, mutta eivät ole täysin samaistettavissa. Seuraavassa tarkastellaankin näiden henkilöä määrittävien piirteiden tai ominaisuuksien yhteyksiä ja eroavaisuuksia sekä niiden välistä rajanvetoa.

Hyvin konkreettinen aineellinen puute ja siten tarpeenalaisuus näyttää tyyppillisesti sävyttäneen työkyvyttömiksi määriteltyjen elämää. Vaivaisiksi määriteltyjen ja muiden työkyvyttömien henkilöiden kuvauksissa yleisin heihin yhdistetty luonnehdinta on *fattig* tai sen johdannainen (esimerkiksi *rutiköyhä*, *utfattig*). Puhuttaessa köyhistä, *fattige*, viitataan yleensä samalla sekä materiaaliseen että fyysiseen, terveydelliseen kurjuuteen.⁶⁰

Työkyvyttömyyden kysymys tulee ylipäättään esiin lähinnä yhteyksissä, joissa puhutaan köyhyydestä, kerjäämisestä ja veronmaksukyvyttömyydestä. Eritoten sairauteen liittyvän työkyvyttömyyden katsottiin johtavan äärimmäiseen köyhyyteen ja veronmaksukyvyttömyyteen, kuten esimerkiksi henkiverosta vapautettuja koskevat määräykset ja vapautettujen listat osoittavat. Toki myös hetkellinen kriisi, kuten kato, saattoi köyhdyttää terveenkin talollisen ja johtaa ainakin tilapäiseen veronmaksukyvyttömyyteen ja useista veroista vapautumiseen, mutta vaivaiset ja työkyvyttömät tilattomat olivat (alakaisten ohella) verovapautettujen ydintä.⁶¹ Köyhyydestä kertoo myös se, että esimerkiksi tuomiokirjoissa muissa yhteyksissä mainitut työkyvyttömät ja vajaakuntoiset harvemmin esiintyvät verotukseen, maa- ja metsäoikeuksiin ja omaisuuteen liittyvissä asiakirjoissa, toki ikääntyneitä tai sairaita perintöä jättäviä talonpoikaisiäntiä ja harvalukuisia varakkaita ylempisäätyisiä lukuun ottamatta. Köyhyyttä käsittelevien asetusten ja köyhiksi katsottujen ihmisten elinoloja, esimerkiksi asumisjärjestelyitä, kuvailevien mainintojen perusteella absoluuttinen köyhyys liittyi ennen kaikkea tilattomuuteen ja

---

⁶⁰ Esim. Kerjuujärjestys 1642 (mm. *fattige*, ”*torffrige och älendige Menniskior*”, ”*wahnför och älendig*”); Kirkkolaki 1686, erit. Cap. XXVIII (mm. *fattige*, *the siuka*, *huusarme*, ”*usle och elendige*”, ”*som bäst behöfwa och äre the elendigaste*”). SAOB: *arm*, *huusarm*, *elendig/eländ*, *usel*, *uslig* (kurjuuteen, surkeuteen ja köyhyyteen viittaavia sanoja). *Huusarme* viittasi kirkon eli pitäjän köyhiin vaivaisiin, jotka saivat jonkinlaista avustusta seurakunnalta.

⁶¹ Vapautukset henkiverosta (Orrman 1980) ja hopeaverosta (Lundkvist 1979). Toki ajoittain myös terveille talonpojille annettiin merkittäviä verovapautuksia, esim. 1630-luvun alkupuolella: Melander 1906–1908.

samaistettiin aikalaisdiskurssissa sairauden, vammaisuuden tai iäkkyuden aiheuttamaan kyvyttömyyteen tehdä työtä.⁶²

Silti kaikki köyhät eivät toki olleet työkyvyttömiä tai ei-terveitä eivätkä kaikki työkyvyttömät tai vajaakuntoiset köyhiä (tilattomia). Ja vaikka kaikki vaivaiset olivat täysin tai ainakin pääosin työkyvyttömiä, kaikki työkyvyttömät eivät olleet vaivaisia. Köyhyyden sisällä tehtiin selkeitä jakolinjoja, joiden avulla vaivaiset erotettiin muista köyhistä ja työkyvyttömistä. Kuten mainittu, vaivaisuus liittyi ennen kaikkea oikeuteen saada köyhäinapua. Vaivaisuuden määritelmää sekä työkyvyttömyyden, vaivaisuuden ja köyhyyden välisiä suhteita onkin hedelmällisintä tarkastella erityisesti köyhäin- tai vaivaishoitoon liittyvän lainsäädännön ja siitä käydyn aikalaiskeskustelun sekä hajanaisesti säilyneiden vaivaishoidon käytännön toteuttamiseen liittyvien tietojen pohjalta. Kuten muuallakin protestanttisessa Euroopassa reformaation jälkeen, myös Ruotsissa kruunu omaksui kirkon piiriin ennen kuuluneiden toimien vetovastuun ja alkoi organisoida köyhäinhoitoa. Kruunun tärkeimpänä tavoitteena oli häiriötä aiheuttavan kerjuun ja kiertolaisuuden rajoittaminen ja osaltaan toki kristillisten ja protestanttisten ihanteiden noudattaminen.⁶³ Ruotsin valtakunnassa pohjaa luotiin lukuisilla hospitaaleja koskevilla asetuksilla ja erityisesti vuoden 1571 kirkkojärjestyksellä, joissa pyrittiin järjestämään ja keskittämään vaivaisten hoitoa laitoksiin. Kaupungeissa tuomiokirkkojen yhteyksissä olevien, vähintään 30 henkeä majoittavien hospitaalien lisäksi kehoitettiin rakentamaan pienempiä vaivaistupia (Siukastoffuor) köyhille sairaille jokaiseen pitäjään. Rahoitus ja ylläpito tuli järjestää ympäri hiippakuntaa kiertelevien kerääjien sekä pyhäpäivinä kerättyjen kolehtien ja lahjoitusten avulla. Kerättyjä varoja tuli tarvittaessa myös jakaa vaivaisiksi määritellyille.⁶⁴

Samat määräykset köyhäin- tai vaivaistupien perustamisesta toistettiin 1600- ja 1700-luvun kuluessa lukuisissa laeissa ja asetuksissa. Kerjuuongelman paisuessa katojen ja sotien tuloksena vastuuta säilytettiin paikallistasolle: kaupunkien ja maaseutujen seurakuntien velvollisuutena oli hoitaa omat vaivaisensa. Oikeudesta köyhille tarkoitettuun apuun tehtiin tiukan kotipaikkaperustaista, minkä lisäksi kerjuu ilman esivallan myöntämää henkilökohtaista lupaa oli ankarasti kiellettyä. Hiljalleen vapaaehtoisesta armeliaisuudesta liikuttiin verovaroin

---

⁶² Perustuen tässä tutkimuksessa käytettyyn alkuperäisaineistoon. Esim. samaistukset ”fatige siuche menniskior” ja ”the fattige, siuke och förflammadhe menniskior” asetuksissa vuosilta 1529 ja 1540 (§44): Stiernman 1728 (vol. I), 109, 159. Ks. myös Alaja 2013, 53–82 ja Lamberg 1999, 80.

⁶³ Esim. Kouri 1997; Lamberg 1999. Muualla protestanttisessa Euroopassa, esim. Cunningham & Grell 1997 ja Safley 2003.

⁶⁴ Kirkkojärjestys 1571, 193–199. Ks. myös Alaja 2013, 87–89 ja Dahlberg 1893, 24–35.

ylläpidettyihin laitoksiin ja 1700-luvun jälkipuoliskolla toteutetun vaivaisruotohoitojärjestelmän myötä pakolliseen yhteisöapuun.⁶⁵

Ketkä olivat sellaisia köyhiä ja vaivaisia, joille köyhäinhoito oli tarkoitettu? Kun köyhäinhoitojärjestelmän toiminta ja rahoitus perustuivat, hospitaaleja lukuun ottamatta,⁶⁶ lähinnä kristinuskon lähimmäisenrakkauden hyveellä motivoitunut parempiosaisten hyväntekeväisyyteen ja vapaaehtoiisiin lahjoituksiin, voidaan ajatella, että uskonto tarjosi myös malleja siitä, millaisia olivat autettavat köyhät. Raamatussa apua, ihmeperantumisia, armoa ja myötätuntoa ansaitsevat köyhät olivat ennen kaikkea sokeita, vakavasti sairaita ja vammaisia mutta myös muita raihneisia vanhuksia ja huono-osaisia. Raamatun esikuvilla nöyristä ja sairaista köyhistä ja heidän auttamisestaan oli varmasti uuden ajan alun läpeensä uskonnollisen maailmankatsomuksen kontekstissa merkittävä vaikutus siihen, millaista ihmistä pidettiin köyhänä ja apua ansaitsevana ja miten tällaisia vaivaisiksi katsottuja tuli kohdella.⁶⁷

Laki kuitenkin määrittä ja rajasi vaivaisuuden huomattavasti tarkemmin niin Ruotsissa kuin muuallakin Euroopassa.⁶⁸ Ruotsin lainsäädännössä ja siihen liittyvässä keskustelussa tehtiin selkeä ero ”oikean” köyhyyden ja muun köyhyyden ja siten vaivaisten ja ei-vaivaisten köyhien välillä. Näissä yhteyksissä *fattig(e)*- sanalla viitattiin vaivaiseen ihmiseen ja väestöosaan, jota yhdisti sairauden, työkyvyttömyyden ja absoluuttisen köyhyyden kolminaisuus ja jotka ansaitsivat kruunun ja kirkon organisoimaa köyhänapua. Toisin sanoen, vaikka *fattig*, köyhä, oli toki hyvin monipuolinen ja monimerkityksinen käsite, tietyissä yhteyksissä se toimi henkilön yhteiskunnallista asemaa, vaivaisuutta, merkitsevänä määreenä.⁶⁹

---

⁶⁵ Dahlberg 1893, 36–103; Pulma 1994, 32–33. Mm. Kerjuusääntö 1642, Stockholms Riksd. beslut 1642, XI: Stiernman 1729 (vol. II), 1009–1010; Kirkkolaki 1686, Cap. XXVIII; Kerjuujärjestys 1698; Publication angående Tiggare 18.8.1731; Modée 1746 (vol. II), 937–938. Kerjääminen lisääntyi erityisesti 1630-luvulla katojen ja 30-vuotisesta sodasta palanneiden sotilaiden takia. Levander 1974, 98; Melander 1906–1908. Samaan tapaan muuallakin Euroopassa oikeus köyhäinhoitoon perustui henkilön asuin- tai syntymäpaikkaan ja köyhiin kohdistettiin muuttorajoituksia. Winter & Lambrecht 2013.

⁶⁶ Hospitaalit saivat jyvitettyt veroerat eli määrättyt osuudet pitäjistä kerätyistä veroparseleista. Esim. Seilin hospitaalin rahoituspohjasta 1600-luvulla, ks. Fagerlund 1886, 27–39 ja Sarvilinna 1938, 40–47.

⁶⁷ Bengtsson 2014; Grunewald 2009, 35–37; Stiker 1999 (1982), 23–38, 86–89, 119; Wheatley 2010, 10–12.

⁶⁸ Myös muualla tehtiin selvä ero apua ansaitsevien, työkyvyttömiä (*deserving, impotent, disabled*) ja ei-ansaitsevien, työkykyisten (*undeserving, able-bodied*) köyhien välillä. Esim. Cunningham & Grell 1997; Hindle 2004b; Hufton 1974.

⁶⁹ Ks. myös Pulma 1994, 34. Vrt. köyhyyden ja köyhän muista merkityssisällöistä esim. Israelsson 2016; Jütte 1994, erit. 8–10; SAOB: *fattig*. Myös käsitteillä vaivainen ja vaivaisuus oli muitakin kuin virallisesti organisoidun köyhäinhoidon oikeutukseen liittyviä merkityksiä, ks. esim. Juslenius 1745, 410 ja Ganander 1997 (1787): *waiwainen, waiwaisuus*. Käytännössä sanoja varmasti käytettiin hyvin vaihtelevasti, mutta lakitekstit antoivat niille tiukat sisällöt. Esim. *kyrkofattig* ’kirkonvaivainen’ ei ollut vielä 1630-luvulla kovin vakiintunut ja selkeärajainen termi, mutta vakiintui myöhemmin (Alaja 2013, 118, 310). Muita luvalliseen, ns. oikeaan köyhyyteen ja avun ansaitsemiseen viittaavia termejä: *huusarma* ’huoneenvaivaiset’ ja *sockentiggare* ’pitäjänkerjäläiset’. Alaja 2013, 146–148.

Vaivaisen tuli ensinnäkin olla terveydellisen tilansa takia tunnistettavasti ja tunnustetusti kykenemätön elättämään itsensä työllä.⁷⁰ Lukuisissa asetuksissa korostetaan, etteivät terveet työkykyiset kuuluneet tähän apua ansaitsevien köyhien joukkoon vaan palveluspakon piiriin, pakkotyöhön lähetettäväksi tai muutoin rangaistusten alaisiksi.⁷¹ Laaja valikoima sairauksia, vammoja ja vaivoja yhdistettynä työkyvyttömyyteen hyväksyttiin vaivaisuutena; usein tiettyjä sairauksia ei edes nimetä, vaan köyhänapuun oikeutetuista puhutaan vain sairaina (the siuke). Esimerkiksi vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan he saattoivat olla halvaantuneita, sokeita, tartuntatauteja, kuten spitaalia tai rokkoja, sairastavia, vanhuksia, raajarikkoja, ammuttuja, teräaseella haavoitettuja tai lyötyjä.⁷² Myös työkyvyttömät vammaiset, mielisairaajat ja muut raihnaisuudesta tai ”muista huomattavista vaivoista” kärsivät saattoivat olla vaivaisia. Ennen vaivaisuuden myöntämistä henkilön terveydentila ja työkyky tuli tutkia tarkkaan.⁷³ Työkyvyttömyyteen johtaneen sairauden tai huonokuntoisuuden lisäksi henkilöllä tuli olla myös tarve ulkopuoliselle avulle. Tarpeella tarkoitettiin puuttuvaa elannonlähdettä yleensä. Henkilö oli vaivainen vain, mikäli hänellä ei ollut perhettä, sukua tai ystäviä, jotka olisivat kyenneet ja halunneet huolehtia hänestä.⁷⁴ Käytännössä vaivainen oli siis lähes väistämättä – ainakin lainsäätäjän ideaalien mukaan – tilaton ja rutiköyhä, sillä muutoin mainittua tarvetta ei olisi ollut, kun henkilö olisi voinut vaihtaa omaisuutensa elätykseen tai saada elatusta joltakulta tulevaa perintöä vastaan. Nämä olivatkin yleisiä tapoja, joilla erityisesti talolliset vanhukset ja sairaat turvasivat elantonsa. Työkyvyttömän henkilön perhe- ja sukulaisuussuhteet sekä varallisuus, eritoten maaomaisuus tai maaomaisuuden hallinta, vaikuttivat huomattavasti hänen

---

⁷⁰ Ilmaistu ”the fattiga, siuka, halta och blinda (...) som the sielffue ingen god råd för sigh weta kunna, så moste the alt lijt til andra”. Kirkkojärjestys 1571, 193, lähes sanataarkasti samoin Kirkkolaki 1686, Cap. XXVIII, §1 (suom.

”Waiwaisist, Sairaist, Onduwist ja Sokeista jotca itze etens ei yhtän Neuwo tiedä ja täyty turwata muihin”).

⁷¹ Esim. Kirkkojärjestys 1571, 196; Ohje maaherroille 1635: Dahlberg 1893, 47; Kerjuusääntö 1642; K.M. Stagdar om tjänstefolk och legoh. 1664, § 2: Schmedeman 1706, 382; Förordning om en Förmynd. Cammar 1667, 15. kohta: Schmedeman 1706, 476; Kerjuujärjestys 1698; Instruction för landzhöfdingarne 4.11.1734, § 19: Modée 1746 (vol. II), 1083–1084; Förordning 24.1.1735: Modée 1746 (vol. II), 1222–1223; Palkollisasetus 21.8.1739 Art 1. § 3: Modée 1746 (vol. II), 1583–1584.

⁷² Kirkkojärjestys 1571, 193–199 (*siuka, halta, blinda, krenckte medh besmittelig siukdom, spetelsko, pockor, skottne, hugne, slagne, gammal, oföör l. ofärdig*).

⁷³ Ks. viite 71. Mm. *wanför, förlammade, lytte, långlig sjukdom, swår bräckelighet, bräcklighet, Kropps swaghet, uhrsinnige och besatte Menniskior, annan märckelig Olägenheet, Lijfsskröpligheet, bewijslig Kropps Siukdom*. Vuosina 1649 tai 1650 sekä 1668 tehdyissä lakiehdotuksissa esitettiin yksityiskohtaisemmin ns. oikeiden köyhien (”rätte fattige”) merkkejä ja sairauksia sekä tarkennuksia vaivaisuuden ehtoihin. Esitykset eivät kuitenkaan menneet läpi valtiopäivillä. Ehdotukset kokonaisuudessaan teoksessa Dahlberg 1893, Bilaga A ja Bilaga B.

⁷⁴ Ks. viite 71. Esim. ruotuhoitoa järjestellessä vapautuneisiin ruotuihin laitettiin vain seurakunnan kurjimmat köyhät. TMA: Huittisten seurakunnan arkisto II Ca: 1, Pitäjänkokous 8.10.1727.

mahdollisuuksiinsa. Tilattomien ja vähävaraisten tilanne riippui lähinnä heidän sukulaistensa tai muiden läheistensä taloudellisesta tilanteesta ja hyväntahtoisuudesta.⁷⁵

Oikeutettu tarve syntyi myös, mikäli vaivaiseksi pyrkivällä oli ennestään jotakin omaisuutta, mutta perilliset tai muut eivät tästä huolimatta halunneet tai kyenneet pitämään hänestä huolta.

Tällaisessa tapauksessa hän saattoi lunastaa oikeutensa apuun ja vaivaisen asemaan antamalla omaisuutensa hospitaalille, joka otti hänen elatuksensa velvollisuudekseen. Tällöin mahdolliset perilliset menettivät oikeutensa perintöön perintöluonteista maata lukuun ottamatta. Vaikka säädöksissä puhutaan hospitaaleista, sama periaate todennäköisesti koski vaivaistupiin asettuvia.

Kun tarkoituksena oli lisäksi, että kolehdeilla kerättyjä almuja jaettaisiin vain edellä mainittuihin laitoksiin asettuneille, kruunun ideaalin mukaan vaivaisen tuli siis paitsi asua laitoksessa myös luopua kaikesta omaisuudestaan saadakseen paikan tai minkäänlaista apua virallista tietä.⁷⁶

Toisaalta kruunu kuitenkin myönsi laitospaikkojen ja varojen jakamisen rajallisuuden ja riittämättömyyden, sillä 1640-luvulta lähtien lainsäädännössä tunnustettiin myös perinteinen köyhäinhoidon muoto, kerjuu. Tähän tarvittiin kuitenkin lupa, jonka saamiseen edellä mainitut ehdot pätevät. Ennen luvan antamista paikallisen kirkkoherran, kirkonisännän ja kuudennusmiesten tuli tutkia henkilö ja tilanne tarkkaan ja lähettää mahdollinen suosituksensa eteenpäin rovastille, joka puolestaan jatkoi tarkastelua ja laati piispalla tuomiokapitulissa hyväksyttävän luvan. Käytännössä kuitenkin myös kruunun virkamiehet, esimerkiksi maaherrat, saattoivat myöntää kerjuulupia. Kerjuupassiin merkittiin sallittu kerjuuaika sekä -alue, joka saattoi käsittää useampia pitäjiä yhden hiippakunnan sisällä. Vuonna 1698 kuitenkin rajattiin, että kerjuualueeksi sai merkitä vain vaivaisen kotipitäjän.⁷⁷

Hospitaalien, vaivaistupien ja vaivaisille jaettavaksi tarkoitettujen varojen rahoituspohjan laajentaminen 1600-luvun jälkipuoliskolla⁷⁸ ei ratkaissut vaivaishoidon ongelmia ja suurta

---

⁷⁵ Gaunt 1983; Gaunt 1996, 150, 152–154, 159–162; Lindberg et al. 2017; Odén 1994. Ks. myös Alaja 2013, 118–119. Myös muualla Euroopassa henkilön maaomaisuus vaikutti merkittävästi hänen vanhuuden päiviensä turvaan, ks. Lambrecht 2013 ja Ottaway 1998.

⁷⁶ Kirkkojärjestys 1571, 197; Kerjuusääntö 1642, IV–V; Kirkkolaki 1686, Cap. XXVIII. Ks. myös Eriksson 1989, 183–190 ja Sandholm 1973, 191. Ideaali laitosasumisesta myös esim. R. Carl IX:s Testam. d. 12 Aug. 1605: Stiernman 1728 (vol. I), 624; v. 1624 konstituutio kerjäläisiä vastaan: Alaja 2013, 90–91; Riksd. Besl. d. 23 Febr 1642 § 11: Stiernman 1729 (vol. II), 1009 ja Kerjuujärjestys 1698, III. Ruotsin kielen almuja tarkoittavan sanan *almosa* suomentaminen *Waiwaistenavuksi* viittaa siihen, että seurakuntalaisten köyhille lahjoittamat varat oli tarkoitettu vain vaivaisiksi määritellyille. Schroderus 1637, 40.

⁷⁷ Kerjuusääntö 1642, IX–XVI; Kerjuujärjestys 1698, II. Tosin v. 1624 konstituutiosta kerjäläisiä vastaan määrättiin, epäonnistunein tuloksin, kerjuun täyskielto (Alaja 2013, 90–91), ja jälleen v. 1649 tai 1650 valtiopäivillä käsiteltyssä mutta kaatuneessa lakiehdotuksessa esitettiin kerjuun täyskieltoa: Dahlberg 1893, Bilaga A. V. 1698 kerjuujärjestyksessä asetettiin pääkaupunki Tukholmaan kerjuun täyskielto. Kerjuujärjestys 1698, III.

⁷⁸ Jo 1660-luvulla oli säädetty, että ylempien säätyjen oli mm. kasteiden, avioitumisen ja hautajaisten yhteydessä annettava lahjoitukset. Vuoden 1698 kerjuujärjestyksessä päätettiin, että kaikkien tuli antaa varoja vaivaistenhoitoa

kysyntää, joten Turun synodaalikonkokouksessa kehoitettiin vuonna 1698 seurakuntia siirtymään ruotuhoitoon. Vaivaisruotujärjestelmässä pitäjän talot jaettiin 3–6 talon ruotuihin, joista kukin oli velvollinen elättämään sille määrättyä vaivaista. Käytännön toteutus lähti kuitenkin hitaasti käyntiin, ja ruotuhoito yleistyi Länsi-Suomen alueella vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla.⁷⁹ Ylipäätään 1600- ja 1700-luvun aikana köyhäinhoidon organisoinnissa ja vastuunjaossa liikuttiin nykyisen sosiaalihuollon tapaan keskittämisen- ja hajauttamispyrkimysten ristiaallokossa. Toisin sanoen kruunun määrittelemät kriteerit vaivaisuudelle olivat varsin tiukat: terveydelliseen tilaan liittyvän työkyvyttömyyden ohella henkilöllä tuli olla tunnistettu tarve avulle, joka syntyi, kun elatukseen vaihdettavaa omaisuutta ei ollut ja kun kukaan paikallisyhteisöstä ei halunnut tai kyennyt elättämään häntä. Näiden ehtojen ulkopuolelta lainsäädännössä tunnistettiin oikeastaan vain kaksi muuta tekijää, jotka antoivat aikuisväestöön kuuluvalla oikeuden kruunun niin sanotusti virallisesti organisoimaan apuun. Yksi ryhmä oli tartuntatautiset, kuten spitaaliset ja tiettyjä rokkoja sairastavat, jotka tuli vaarallisuutensa takia eristää hospitaaleihin siitäkkin huolimatta, että henkilöllä olisi saattanut olla varallisuutta, huolehtimaan kykenevää sukua ja jopa jonkinlaista työkykyä.⁸⁰ ”Oikeita” köyhiä olivat myös tulipalossa loukkaantuneet tai omaisuutensa menettäneet. Hankittuaan käräjiltä todistuksen tilanteestaan he olivat oikeutettuja paloapuun, joka kerättiin paikallisilta.⁸¹ Sen lisäksi, että tehtiin selkeä ero niin sanottujen virallisten reittien kautta jaettavaa apua ansaitsevien ja ei-ansaitsevien kesken henkilön näennäisen työkykyisyysasteen ja tarpeen perusteella, toiset vaivaiseksikin katsotuista olivat ansaitsevampia kuin toiset. Etusijalla

---

varten kasteiden, naimisiinmenon ja hautajaisten yhteydessä ja että tietty osa perunkirjoitettavasta omaisuudesta meni köyhäinhoitoon. Kerjuujärjestys 1698, IV–VIII. Rahoituspohjan kasvattamista jopa tätäkin laajemmaksi oli ehdotettu mm. v. 1649 tai 1650 ja 1668 valtiopäivillä esitellyissä lakiehdotuksissa: Dahlberg 1893, Bilaga A ja Bilaga B.

⁷⁹ Teerijoki 1989; Pulma 1985, 60, 154–173, 183–190, Bilaga 1 ja 2. Osassa Varsinais-Suomen, Ahvenanmaan ja Satakunnan pitäjistä toteutettiin ruotuhoitoa kuitenkin jo 1740-luvulle tultaessa. Paikoin ruotuvaivaisjärjestelmään oli siirrytty jo heti 1700-luvun alussa, esim. Varsinais-Suomen Kemiössä vaivaiset ruodutettiin jo v. 1705 (Pulma 1985, 156, 210) ja Mouhijärvellä jo v. 1704 (TMA: Mouhijärven seurakunnan arkisto II bg: Vaivaisruotuluettelot v. 1704, 1707–1717, n.p. kirkontilien seassa), Satakunnan Huittisissa (TMA: Huittisten seurakunnan arkisto II Ca: 1, Pitäjänkokous 8.10.1727) ja Lempäälässä 1720-luvulla (Pulma 1985, 162, 215), ja Satakunnan Merikarvialla (TMA: Merikarvian seurakunnan arkisto II Bg/Ca: 1, Vaivaisruotuluettelo v. 1733) ja Varsinais-Suomen Aurassa viimeistään 1730-luvulla (TMA: Auran seurakunnan arkisto II Bg: 1, Vaivaisruotuluettelo v. 1736).

⁸⁰ Kirkkojärjestys 1571, 197; Kerjuusääntö 1642, II; Stockholms Riksd. beslut 1642, XI; Stiernman 1729 (vol. II), 1009–1010.

⁸¹ Kerjuusääntö 1642, XVIII; Kuningas Kristoferin maanlaki 1442, Rakennuskaari, 35–37; Vuoden 1734 laki, Rakennuskaari, XXIV. Tosin lait säätivät myös korvausvelvollisuuden tulipalon aiheuttajalle, ja paloavun saanti riippui tulipalon aiheutumiseen liittyvistä tekijöistä. Köyhäinhoitoon liittyvä lainsäädäntö tunnisti myös yhden tarpeenalaisten erityisryhmän, pienet ja alaikäiset lapset, mutta avun saannin suhteen heitä koskivat samat ehdot kuin aikuisiakin. Myös ylempisääteisille sekä tietyille ammattiryhmille ja heidän leskilleen oli erilaisia eläketurvajärjestelmiä ja talonpoikaisiäntäparilla syytinkimahdollisuus, mutta voidaan sanoa, että valtaosaa maaseutuväestöstä tällaiset järjestelyt eivät koskeneet.

avunsaantiin olivat kruunun viranhaltijat ja sotaväki, jotka olivat vammautuneet tai tulleet työkyvyttömiksi velvollisuuksiinsa hoitaessaan.⁸² Maaseudun väestöryhmistä myös papistolla oli erityisasema turvan suhteen, ja heille tuli esimerkiksi taata hospitaaleissa muita asukkeja runsaampi ja parempi hoito.⁸³

Myös vaivaskassaan kertyneiden varojen määrä sekä tarpeenalaisen henkilön maine vaikuttivat varmasti merkittävästi vaivaisen aseman myöntämiseen ja avunsaantiin. Oikeutuksia ja ehtojen täyttymistä tutkivat ja avustusten jakamisesta (ja myöhemmin ruotuvaivaiseksi pääsemisestä) päättivät paikalliset kirkkoherrat ja kirkon luottamustoimissa palvelevat talollisisännät. Voidaan olettaa, että oli hyvin tapauskohtaista, kenet määriteltiin riittävän työkyvyttömäksi, tarpeenlaiseksi ja sopivaksi, apua ansaitsevaksi vaivaiseksi.⁸⁴ Avunsaantiin vaikuttivat myös henkilön vaivan tai vamman laatu, avun tarve ja tulkittu kurjuus muihin tarvitsijoihin verrattuna.⁸⁵ Epäedullisessa asemassa olivat todennäköisesti huonomaineiset, esimerkiksi rikoksia tehneet tai muiden mielestä epäkristillistä, huonoa elämäntapaa viettävät. 1660-luvulla jopa ehdotettiin, että henkilöitä, jotka olivat avuntarpeessa oman syntisyytensä tai tuhlaavaisuutensa takia tai aiheuttaneet tahallaan itselleen vamman saadakseen vaivaisapua, tuli minkäänlaisen avustamisen sijaan rangaista.⁸⁶ Paikallisten avustushierarkioiden pohjalla olivat vieraat ja ulkopaikkakuntalaiset sekä eritoten ulkomaalaiset ja romanit.⁸⁷ Laitospaikan ja -huollon myös menetti, mikäli ei viettänyt kunniallista elämää ja noudattanut laitosten varsin tiukkojakin käyttäytymiseen liittyviä sääntöjä.⁸⁸ Koska tietoja niistä, joilta kiellettiin vaivaisen asema ja siten apu, ei ole juurikaan säilynyt, on vaikea sanoa, kuinka tarkasti kruunun asettamia ehtoja noudatettiin käytännössä. Monista tiedonmurusista voidaan kuitenkin epäsuorasti päätellä, että niiden soveltamisen suhteen ainakin

---

⁸² Mm. etusija hospitaaliin, erillisiä avustuskassoja ja viljatynnyri- ym. avustuksia: Petersson 2014, 188–189; Petersson 2017; Sandholm 1973, 174–175. Esim. Seilin hospitaaliin otettiin paljon erityisesti sotaveteraaneja ja vanhoja kruununpalvelijoita. Alaja 2013, 113–114. Vammautuneiden, ikääntyneiden tai muuten työkyvyttömiksi tulleiden sotilaiden erityisasema avun saannin kannalta tulee esiin lukuisissa asetuksissa, esim. Modée 1746 (vol. II), 956, 1167, 1222–1223, 1400.

⁸³ Kirkkolaki 1686, Cap. XIX, § XXX ja Cap. XXIV, § XXIX.

⁸⁴ Henkilön maineen ja seurakunnan resurssien merkityksestä köyhäinavun saamisen suhteen uuden ajan alun Englannissa, ks. Hindle 2004a ja 2004b.

⁸⁵ Vuoden 1686 kirkkolaissakin almut käskettiin antamaan niille, jotka niitä eniten tarvitsivat ja olivat kurjimpia (”som bäst behöfwä och äre the elendigaste”, suom. ”jotca parhain tarwitzewat ja owat wiheljäisemmät”). Kirkkolaki 1686, Cap. XXVIII, § IV. Esim. Alaja (2013, 119) on arvioinut, että liikuntakyvyttömät sekä ikivanhat ja sokeat ovat olleet etusijalla avun saannin suhteen.

⁸⁶ Vuonna 1668 valtiopäivillä käsitellyssä mutta kaatuneessa esityksessä: Dahlberg 1893, Bilaga B.

⁸⁷ Kun lainsäädännön mukaan kunkin pitäjän tai seurakunnan tuli huolehtia ns. omista vaivaisistaan, muut voitiin käännäyttää. Ulkomaalaiset eivät olleet oikeutettuja minkäänlaiseen apuun maaseudulla, ja romanit sai vangita. Esim. Kerjuusääntö 1642, XIII, XVII; myös v. 1649 tai 1650 ja 1668 esitellyissä ehdotuksissa: Dahlberg 1893, Bilaga A (kohta 27) ja Bilaga B (kohdat 12 ja 24).

⁸⁸ Esim. Kirkkolaki 1686, Cap. XXVIII, § XI; Sandén 2013, 53–55, 69.

toisinaan joustettiin. Vaikka vaivainen oli yleensä sairas ja suurelta osin työkyvytön ja siten itsensä elättämään kykenemättömyyden edellytys useimmiten toteutui, tämä tarkoitti lähinnä sitä, ettei henkilö pystynyt elättämään itseään työllään täysin. Sen lisäksi, että työkykyisyyden tai -kyvyttömyyden määrittely oli tilannekohtaista, raja niiden välillä oli liukuva ja joko-tai-asetelman sijaan käytännössä kyse oli enemmänkin työkykyisyysasteen tulkinnasta. Tiettyjä vakavasti sairaita, vammaisia ja raihnaisia vanhuksia ja liikuntakyvyttömiä lukuun ottamatta osa vaivaisista oli vajaakuntoisia, jotka saattoivat tehdä jotakin pientä ja kevyttä työtä. Luterilainen työteon ihanne ja eetos koskivat yhtäläillä heitä, sillä kaikkien odotettiin tekevän töitä kykyjensä mukaan. Käsitys tulee hyvin esiin esimerkiksi vuoden 1571 kirkkojärjestyksen määräyksessä: laitoksissa asuvista niiden, jotka tilansa ajoittain helpottuessa olivat hieman vahvempia ja liikuntakykyisempiä, tuli hoitaa heikompikuntoisia.⁸⁹

Tartuntatautiset olivat vaivashoidon erityisryhmä. Spitaalini ja monien muiden tartuntatautien eri muodot ja alkuvaihe eivät välttämättä lamauttaneet ihmistä täysin, vaikkakin ne oikeuttivat hospitaalipaikkaan ja -elätykseen. Monet spitaalisista ja muistakin hospitaalien vaivaisista tekivät erilaisia töitä. Esimerkiksi Turun saaristossa sijainneen Seilin ja Pohjanmaan Kruunupyyn hospitaalien arkeologiset löydöt viittaavat siihen, että asukit jauhoivat viljaa ja valmistivat ruokansa itse. Lisäksi he kalastivat ja metsästäivät, pitivät karjaa ja keräsivät polttopuita, ja vaivaisten harjoittama viinanpolto ja -myynti oli toistuva ongelma ainakin Seilissä.⁹⁰

Absoluuttinen köyhyyskin oli kriteeri, josta tapauskohtaisesti joustettiin. Talollinen ja varakaskin sairas, vammaisen tai vanhus saattoi lunastaa hospitaalipaikan antamalla omaisuutensa ja jättämällä perintönsä laitokselle.⁹¹ Myös vaivaisille lahjoituksena saatuja tai kerättyjä varoja jaettiin avustuksina ajoittain, erityisesti katojen ja suureen Pohjan sodan kriisien aikoina, myös muille tarvitseville kuin ehdot täyttävälle. Silti voidaan olettaa, että valtaosa niin sanottua vaivashoitoa saaneista täytti sairauteen, iäkkyyteen, köyhyyteen ja itsensä elättämään kykenemättömyyden edellytykset. Avustuksia ylipäättäen oli vain vähän saatavilla ja ne jaettiin ilmeisen pienelle ja valikoidulle joukolle.⁹²

---

⁸⁹ Kirkkojärjestys 1571, 199.

⁹⁰ Helminen 2014, 81–82, 91, 94; Sandholm 1973, 241–242, 251–252, Bilaga III; Sarvilinna 1938, 65–66. Seilissä myös kirkonkellojen soitto oli vaivaisten vastuulla. Fagerlund 1886, 58.

⁹¹ Ks. viite 76. Toki hospitaaliinkin tullessa sai pitää ainakin välttämättömät tarvikkeensa ja vaatteensa. Sandholm 1973, 165–166, 191.

⁹² Alaja 2013; Pulma 1985. Myös esim. TMA: Mouhijärven seurakunnan arkisto III GLn: n.p. Vaivaiskassan tilit 1645–1723 (sis. tietoja vaivaisavustusten saajista v. 1650–1664, 1709–1712, 1723); TMA: Vampulan seurakunnan arkisto III Gla: 1/GLn: 1a, Vaivaiskassan tilit 1708–1735; TMA: Salo-Uskelan seurakunnan arkisto III GLn: 1: Vaivais- ja diakoniakassojen tilit 1734–1750; TMA: Auran seurakunnan arkisto III GLn:1/Gla: 3, Vaivaiskassan tilit 1737–1750; VMA: Laihian seurakunnan arkisto III Gle: Vaivaiskassan tilit 1694–1707. Vaivaiskassoista jaetuista avustuksista ja

[o2]Vaivaisten ja muiden työkyvyttömiä ja vajaakuntoisten määrä, olot ja asema

Vaikka moni sairas kuoli varsin nopeasti lääketieteen ja hoitokeinojen kehittymättömyyden takia, työkyvyttömiä ja pääosin toisten elatuksen varassa eläviä oli suhteellisen paljon entisaikojen maaseutuyhteisöissä ja -pitäjissä. Ikääntyminen oli yleisin työkyvyttömyyden syy, ja heikkokuntoisia vanhuksia eli maaseudulla varmasti määrällisesti ja suhteellisestikin paljon. Vaikka luotettavia lukuja vanhusten osuudesta väestöstä ei ole saatavilla ennen taulustolaitosta, heitä oli ainakin 1750-luvulla noin kymmenen prosenttia aikuisväestöstä.⁹³ Osuus oli luultavasti kutakuinkin samanlainen myös edeltävällä vuosisadalla. Lisäksi erilaiset kuumesairaudet, sydänvaivat ja puutos- ja tartuntataudit kaatoivat varsin terveitäkin sängyn pohjalle ja jättivät osan pysyvästikin työkyvyttömäksi. Esimerkiksi rokot, punatauti ja spitaali liikkuvat kulkutauteina ja olivat tietyillä alueilla jopa jatkuvia. Spitaalia esiintyi erityisesti saaristossa ja Turun–Pohjanmaan tien varrella.⁹⁴ Joka pitäjässä oli myös vähintään muutamia aistivammaisia ja muita vammaisia ja vammautuneita työkyvyttömiä. Työtapaturmia merkittävämpi vammautumisen aiheuttaja oli sota. On arvioitu, että vuosina 1620–1720 käytyihin sotiin lähteneistä noin kuudesosa palasi elävänä kotiin ja heistä valtaosa oli invalidisoituneita.⁹⁵ Siten Länsi-Suomen maaseudulla eli muiden vanhusten, sairaiden ja vammaisten lisäksi jopa tuhansittain entisiä sotilaita, jotka olivat pääosin toisten avun tarpeessa. Työkyvyttömän tai itseään täysin tai osin elättämään kykenemättömän aikuisväestön määristä ja osuuksista voidaan tehdä suuntaa antavia arvioita joiltakin vuosilta tietyistä pitäjistä henkiverosta vapautettujen sairaiden ja työkyvyttömiä köyhien listojen avulla. Esimerkiksi vuoden 1635 läänintilien tositekiriin liitetty luettelo Ulvilan pitäjän vanhoista, sairaista, sokeista ja muista, jotka eivät kyenneet elättämään itseään vaivansa takia, kertoo, että heitä oli pitäjässä peräti 135.⁹⁶

---

niiden saajista on säilynyt erittäin vähän tietoja 1700-luvun puoliväliä edeltävältä ajalta. Toisinaan avustuksia jaettiin mm. vähävaraisille papeille, papinleskille, ylioppilaille, vastikään sotakentiltä palanneille sotilaille ja ulkopaikkakuntalaisille (Alaja 2013, 241–248, 336–358) ja terveillekin pakolaisille (Aminoff-Winberg 2007; Nordmann 1887).

⁹³ Tabeleissa Ruotsin puolella 10 prosenttia, Odén 1999, 177; Suomessa 9 prosenttia, Vilkuja 2010, 20.

⁹⁴ Gadd 1946 (1751), 118–119; Gadolini 1753, 277; Kallioinen 2005; Salminen 2007, 418–425; Virkkala et al. 1967, 133–136.

⁹⁵ Petersson 2014, 187, 192. Vanhuus, haavoittuminen tai vammautuminen olivat yleisimpiä syitä sotilaiden eroon ja palveluksesta vapautumiseen. Petersson 2014; Petersson 2017; Vuorimies 2015, 152–154. Myös siviiliväestöä vammautui sodankäynnin vuoksi, esim. suuren Pohjan sodan aikaisina miehityskausina Länsi-Suomessa. Ks. esim. pakolaisten kuvaukset: Aminoff-Winberg 2007; Nordmann 1887.

⁹⁶ KA: LT 7143: 67–69 sekä 7145: 230–231.

Suhteutettuna henkiveroa maksaneiden määrään (891)⁹⁷ merkintä viittaa siihen, että jopa joka kymmenes aikuisväestöstä oli vaivainen tai muutoin työkyvytön köyhä. Muualla Satakunnassa heitä oli edellisvuonna 1634 esimerkiksi Kokemäen ja Harjavallan alueella sata henkeä, 8,6 prosenttia koko henkikirjoitetusta väestöstä,⁹⁸ Huittisissa 126 henkilöä, 7,7 prosenttia henkikirjassa mainituista,⁹⁹ ja Eurajoella 6,1 prosenttia henkikirjoitetusta väestöstä.¹⁰⁰ Pitäjien väliset erot johtuvat todennäköisesti kirjaajien erilaisista käytännöistä, mutta mahdollisesti myös paikallisista eroista vaivaisten ja sairaiden määrissä. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa Perniössä ”ikivanhoja, halvautuneita tai raajarikkoja ja sairaalloisia” oli samana vuonna 217, reilu neljännes henkikirjassa mainitusta väestöstä,¹⁰¹ mutta lännempänä Korppoossa 8,3 prosenttia ja Taivassalossa vain neljä prosenttia. Sisämaahan päin mentäessä vaivaisiksi tai muuten työkyvyttömiksi veronmaksusta vapautetuiksi katsottujen osuus henkikirjoitetusta väestöstä vaihtelee: Marttilassa 11 prosenttia (81 henkilöä), Nurmijärvellä 10,7 prosenttia, Uskelassa 16,6 prosenttia¹⁰² ja Hauholla liki 12 prosenttia.¹⁰³ Ottaen huomioon, että talolliset toisinaan maksoivat ikääntyneiden vanhempiensa ja sukulaistensa ja mahdollisesti joidenkin muiden luonaan asuvien sairaiden ja työkyvyttömien henkiveron ja että henkikirjoista puuttuu paljon tilattomia, edellä mainitut luvut saattavat olla vähimmäismääriä ja -osuuksia maaseutupitäjien aikuisväestöstä. Toisaalta, jos oletetaan, että tietoja koonnut kirkkoherra tunki ja tavoitti sairaat ja huonokuntoiset seurakuntalaisensa, joille hän virkansa puolesta tarjosi paitsi parantavaksi katsottavaa myös kuolemaan valmistavaa sielunhoitoa, mutta ei kenties liikkuvampia terveitä tilattomia, osuudet ovat yläkanttiin.¹⁰⁴ Pitäjien väliset suuretkin erot sekä samassa pitäjässä tapahtuneet muutokset vuositasolla viittaavat vahvasti siihen, että luokittelutavoissa oli vaihtelua ja niiden suhteen oli epätietoisuutta. Esimerkiksi Eurajoella kirkkoherra näyttää listanneen vain miehiä vuoden 1634 henkikirjan yhteyteen kirjattuun luetteloon seurakunnan köyhistä ja rannoista.¹⁰⁵ Lähistöllä Kokemäen ja

---

⁹⁷ KA: LT 7145: 229, 231, Ulvilan henkikirja v. 1635. Vrt. tätä luetteloa täydennetty verrattuna samana vuonna koottuun henkikirjaan, jossa listattu vähemmän henkiveron maksajia. KA: LT 7143: 58–65, Ulvilan henkikirja 1635.

⁹⁸ Salminen 2007, 551.

⁹⁹ KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 311v–312v.

¹⁰⁰ Alaja 2013, Liite 4.

¹⁰¹ KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 107–116v, Perniön henkikirja 1634.

¹⁰² Luvut edelliseen viitteeseen asti: Alaja 2013, Liite 4.

¹⁰³ KA: VT Hämeen voutikuntien tilejä 4528: 130–147, Hauhon henkikirja v. 1634. Noin 200 verosta vapautetuista mainittu jonkinlaisen vaivan omaavaksi, henkikirjassa lueteltua väestöä yhteensä 1 697 henkilöä.

¹⁰⁴ Vrt. myös esim. Alaja (2013, 128–129, Liite 4) on arvioinut pitäjän v. 1634 väkilukua henkikirjojen perusteella korjatulla kertoimella 1,6 ja siten asettaa veronmaksukyvyttömien vaivaisten ja köyhien osuudet matalammiksi. Lisäksi henkikirjoista puuttuvat tietyt verosta vapautetut ammattiryhmät, erit. sotilaat.

¹⁰⁵ 17 henkilöä. Heino 1987, 194–195.

Harjavallan alueella köyhiä ja vaivaisia oli listojen perusteella vuonna 1634 sata henkeä, 8,6 prosenttia koko henkikirjoitetusta väestöstä, mutta seuraavana vuonna vain 67 henkeä, 6,3 prosenttia väestä.¹⁰⁶ Marttilassa ero oli vielä rajumpi: 81 henkilöstä ja 11 prosentin osuudesta liikuttiin vuonna 1635 listattuun 32 vaivaiseen veronmaksukyvyttömään ja 4,3 prosenttiin henkikirjoitetusta väestöstä. Etelärannikolla Pernajassa määrä puolestaan lisääntyi yhden vuoden aikana 76:sta 118 henkilöön.¹⁰⁷ Paikkakuntakohtaiset muutokset johtunevat tietoja kirjaavien kirkkoherrojen (tai heidän apulaistensa) tapauskohtaisista tulkinnoista. Myös niin sanottujen ikäloppujen ja vakavasti sairaiden suuri kuolleisuus on varmasti merkittävä tekijä, ja paikalliset kriisit, kuten kadot ja epidemiat, selittävät osaltaan määrien ja osuuksien vaihtelua. Lisäksi muuttokiellosta ja rangaistusten uhasta huolimatta työkyvyttömätkin muuttivat pitäjistä toiseen, esimerkiksi sukulaisensa luota toiselle elätettäväksi ja kerjäläiset vaelsivat avun perässä.¹⁰⁸ 1630-luvun puolivälin henkikirjat kertovat lähinnä työ- ja veronmaksukyvyttömäksi katsotun väestön määrästä ja osuuksista – eivät siitä, minkälainen määrä tai osuus pitäjäläisistä oli luokiteltu vaivaisiksi eli oikeutetuksi myös köyhänapuun. 1600-luvun alun osalta jonkinlaista osviittaa tästä voidaan saada satunnaisesti läänintileihin liitetyistä listoista pitäjän vaivaisista tai vaivaisista ja kerjäläisistä (huusarme och tiggjare). Esimerkiksi vuonna 1639 Hämeen Hollolan henki- ja karjaveroluetteloon merkittiin 2 299 henkilöä, ja heistä 193 nimitettiin vaivaiseksi, kun lähistöllä Hauholla 1 411 pitäjäläisestä vain 85:tä pidettiin vaivaisena.¹⁰⁹ Toki täytyy painottaa, että nimitysten käyttö tuskin oli kovin vakiintunutta ja että vaivaisen asema ei merkinnyt kruunulta tai seurakunnalta saatavan köyhänavun piirissä olemista, vaan sitä, että henkilö katsottiin siihen mahdollisesti oikeutetuksi ja veroista vapautetuksi.

Varhaisimmat väkilukutaulut ja niistä koostetut tiedot antavat vihjeitä työkyvyttömien määrästä 1700-luvun puolimaissa. Lomakepohjien ryhmittelyt kuitenkin vaihtelivat ja jättivät osan työkyvyttömistä ja sairaista piiloon, joten lukuja voitaneen jälleen pitää vähimmäismäärinä. Esimerkiksi ensimmäisissä väkilukutauluissa Ala-Satakunnassa Vampulassa työkyvyttöminä oli vuonna 1749 vähintään 70 henkilöä, noin 12 prosenttia koko väestöstä, ja seuraavana vuonna 58

---

¹⁰⁶ Salminen 2007, 551.

¹⁰⁷ Alaja 2013, Liite 4. Suuria vuosittaisia vaihteluita myös esim. Ahvenanmaan pitäjissä 1640-luvulla. Alaja 2013, 132–138, Liite 5.

¹⁰⁸ Alaja 2013, 120–123, 132–138; Salminen 2007, 551.

¹⁰⁹ KA: LT Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä 7909: 226v (Hauhon ”Huussarme”), 227v (pitäjän väestömäärä); 250, 255–256 (Hollolan vaivaiset ja rutiköyhät), 257 (pitäjän väestömäärä henkikirjassa). Esim. juuri Uudenmaan ja Hämeen läänin pitäjien v. 1639 karjaluetteloiden lopussa erillisiä listoja vaivaisista. KA: LT Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä 7909.

henkilöä, noin joka kymmenes pitäjän asukas.¹¹⁰ Vuonna 1754 koko Suomen väestöstä noin 5,5 prosenttia, 25 155 henkilöä, merkittiin tabelleissa raihnaisiksi tai muuten pääosin työkyvyttömiksi.¹¹¹

Toisin sanoen pieni mutta näkyvä osa maaseutupitäjissä asuvasta väestöstä oli tilanteessa, jossa he eivät vaivojensa takia kyenneet elättämään itseään työllä, ja heistäkin vain osa päätyi näkyviin asiakirjoihin ja merkittiin vaivaisiksi. Suhteuttaessa edellä mainittuja lukuja ja arvioita hajanaisesti säilyneisiin tietoihin vaivaisille annetuista laitospaikoista, raha- tai vilja-avustusten jakamisesta ja ruotuhoidon alaisista vaivaisista käy ilmiselväksi, että vain pieni osa kaikista pitäjän työkyvyttömistä oli niin sanotun virallisen köyhäinhoidon piirissä eli sai avustusta virallisia reittejä pitkin.¹¹²

Vain harva sairaista, vammaisista ja muista työkyvyttömistä vaivaisista päätyi esimerkiksi köyhäinhoitoon liittyviin laitoksiin eli hospitaaleihin tai vaivaistupiin. Länsi-Suomen alueella hospitaaleja oli vain kourallinen. 1670-luvulla niitä oli eniten: kolme sijaitti kaupungeissa, Turussa, Porissa ja Helsingissä, ja viisi maaseudulla. Jälkimmäisistä kuitenkin 1670-luvulla lakkautettiin Ahvenanmaan Gloskärin hospitaali (toiminnassa vuosina 1653–1672) sekä aatelisten läänityksille Mustasaaren ja Kalajoelle pystytetyt pienet hospitaalituvat. Vain vuonna 1622 toimintansa aloittanut Seilin hospitaali Nauvossa Turun saaristossa sekä vuonna 1631 perustettu Kruunupyyn hospitaali Pohjanmaalla jatkoivat toimintaansa.¹¹³ Ruotsin emämaan puolella hospitaaleja oli toki enemmän, mutta sielläkin 1700-luvun puoliväliin tultaessa yhteensä vain 38.¹¹⁴

Lisäksi hospitaalit olivat aivan liian pieniä mahdollistaakseen edes murto-osan paikkaa tarvitsevista. Esimerkiksi Seilin hospitaali ja sen yhteydessä olevat sairastuvat majoittivat enimmillään, 1620-luvun puolimaissa reilut 80 vaivaista ja 1680-luvulla vain kuutisenkymmentä henkilöä, joista yli puolet oli spitaalisia ja loput muita vaivaisia. 1750-luvullakin asukkeja oli noin 60.¹¹⁵ Kruunupyyn

---

¹¹⁰ Sisällytetty henkilöt, jotka merkitty kategorioihin raihnaiset itselliset hospitaalien ulkopuolella, köyhät, *afskedt krigsfolk, oförsorgt*, hospitaalissa tai köyhäintuvassa olevat, *eländige utan hospital eller fattighus, galne och uhrsinnige utan hospital*. Ketään ei ole merkitty kaatumataudista tai tartuntataudeista kärsivien kohtaan. TMA: Vampulan seurakunnan arkisto II Df: 1, n.p. Väkilukutaulukot 1749 ja 1750. Erilaisia väkilukutauluissa käytössä olleita jaotteluita, esim. *bräckligt inhyses dock ej allmoso-hjon, gammal afskedat Krigsfolk utan Krigsmanshus*. HMA: Lempäälän seurakunnan arkisto II Df 1: 56–59, Väkilukutaulukot 1749 ja 1750 (työkyvyttömiä n. 5–6 % väestöstä).

¹¹¹ Pulma 1983, 395 (taulukko). Tässä laskelmassa sisällytetty hospitaaleissa ja köyhäintuvissa olevat, raihnaiset ja mielisairaant niiden ulkopuolella, kaatuma- ja tartuntatautiset, raihnaiset itselliset (*inhyses*) kaupungeissa (347 hlöä) ja maaseudulla (14 732 hlöä) ja *gammalt avskedat krigsfolk*, ja jätetty köyhät papinlesket pois.

¹¹² Ks. viitteet 91 ja 78.

¹¹³ Alaja 2013, 92, 112, 311–312; Fagerlund 1886, 196–167; Sandholm 1973, 58–64.

¹¹⁴ Helgesson & Lindskog 2000, 24.

¹¹⁵ Seilin asukkien, sisäänotettujen ja kuolleiden määrät: Fagerlund 1886, 62–72; spitaaliset: Helminen 2014, Liite 1.

hospitaalissa asukkeja oli 1600-luvun kuluessa vuosittain kolmisenkymmentä.¹¹⁶ Valtakunnan ainoassa sotaveteraaneille tarkoitettussa, Vadstenassa sijaitsevassa hospitaalissa oli vain nelisenkymmentä huonetta, joissa asui ajankohdasta riippuen yhteensä 25–35 sodassa vammautunutta sotilasta perheineen. Kun sotia käytiin lähes jatkuvasti erityisesti 1600-luvulla, sijaa ei missään nimessä ollut kaikille kotiin palanneille invalidisoituneille sotilaille.¹¹⁷ Kruunun keskittämisyrittämisistä huolimatta hospitaalit eivät siis voineet ratkaista vaivais-, kerjuu- tai edes spitaaliongelmia. Paavo Alaja onkin todennut, että kokonaisuudessaan hospitaalien merkitys maalaisseurakuntien vaivaisten kannalta oli vähäinen, sillä koko Suomen alueella ne majoittivat vain murto-osan heistä.¹¹⁸ Myös varhaisimpien väkilukutaulujen tiedot osoittavat hospitaalien pienen merkityksen: esimerkiksi vuonna 1754 koko Suomen väestöstä vain 113 henkilöä oli hospitaaleissa.¹¹⁹ Mitä ilmeisimmin hospitaaliin saavuttiin harvemmin kauempaa. Esimerkiksi 1600-luvulla Seiliin toimitettiin ”hoidokkeja” erityisesti rannikolta ja muualta Turun lähistöltä. Ahvenanmaalla asuneita päätyi Tukholmaan Danvikenin hospitaaliin. Pääsy hospitaaliin kuitenkin edellytti 20 hopeataalerin sisäänottomaksua, mikä oli huomattava summa. Paikallisten halukkuus jonkun vaivaisen lähettämiseen hospitaaliin oli varmasti usein vähäinen, sillä pitäjäläisten oli kerättävä maksu keskuudestaan, mikäli lähetettävä oli varaton eikä hänen sukunsa kyennyt hoitamaan maksua. Voidaan päätellä, että hospitaalipaikkaa järjestettiin tuskin kenellekään ennen kuin oli aivan pakko.¹²⁰

Vain harva oli tarpeen eristää yhteisöstään. Hospitaaleihin lähetettiin lähinnä toisille vaaraksi olevia eli spitaalisia tai muita vaarallisia tartuntatauteja sairastavia sekä raivohulluudesta (raseri) tai muista väkivaltaisuutta aiheuttavista mielisairauksista kärsiviä köyhiä. Vaikka hospitaaliin päätyi myös muita parantumattomasti sairaita ja vammaisia ihmisiä, joilla ei ollut sukua huolehtimassa itsestään ja jotka seurakunta kenties koki syystä tai toisesta taakaksi, hospitaali oli tyypillisimmin vasta viimesijainen köyhäin- tai vaivaishoidon muoto.¹²¹

---

¹¹⁶ Alaja 2013, 114; Helminen 2014, 48.

¹¹⁷ Petersson 2013, 2014 ja 2017.

¹¹⁸ Alaja 2013, 114, 312.

¹¹⁹ Pulma 1985, 395 (taulukko).

¹²⁰ Alaja 2013, 113–114, 312; Helminen 2014, 4; Kallioinen 2005, 46–47; Toropainen 2014. Osa saattoi tosin saada alennusta maksusta esim. maaherran tai piispan suosituksesta.

¹²¹ Alaja 2013, 112–114, 312; Eriksson 1989, 190–191; Fagerlund 1886, passim; Toropainen 2014, passim; Vilku 2010b, 84–85, 88–90. Myös tuomiokirjoissa mainitut tapaukset, joissa käsitellään jonkun henkilön hospitaaliin lähettämistä, kertovat valikoimisesta ja siitä, että lähinnä spitaalisia, vaarallisia tai muita hankaluuksia tuottavia vaivaisia osoitettiin hospitaaliin. TUOKKO 26: asiasanat hospitaali ja (s)pitailisen eristäminen, esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 5: 55 (Kokemäki 1640), 241v (Ulvila 1642), 385v (Ulvila 1643); KA: RT Masku I KO a 7: 148, Taivassalo 1664; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1: 20v–21 (Vehmaa ja Lokalaita 1682), 36–36v (Uusikirkko 1682), 188v (Eura 1682), 364

Silti edes kaikille vakavastikaan sairastuneista ei riittänyt paikkoja, tai yhteisö ei onnistunut saamaan heitä hospitaaliin. Esimerkiksi Seiliin otettiin sisään 1620- ja 1630-luvulla vuosittain vain 2–9 spitaalista, ja 1620-luvun jälkipuoliskolla Seilissä asui nelisenkymmentä leprasairaaksi katsottua. Myös 1600-luvun jälkipuolella ja 1700-luvun alkupuolella sisään otettiin tavallisesti vuosittain vain 5–10 spitaalista,¹²² vaikka sairaita oleskeli huomattavasti enemmän Länsi-Suomen alueella. Monet käräjilläkin Seiliin määrätty spitaaliset viivyttelivät lähtöään hospitaaliin ja viettivät kotikonnuillaan useitakin vuosia.¹²³

Myöskään kaikkia toisille tai itselleen vaarallisia väkivaltaisia mielisairaita ei saatu hospitaaleihin. Hospitaalit toimivat lähinnä jo joihinkin rikoksiin syyllistyneiden tai irtolaisina liikuskeleiden vaarallisiksi katsottujen "hourujen" henkilöiden sijoituspaikkana. Ulkopuolella elelivät vaarattomina pidettyjen mieleltään heikkojen tapaan sellaiset vaarallisetkin, joiden sukulaisten katsottiin pitävän heidät aisoissa. Hospitaalipaikan järjestämiseen johti lähinnä jo toteutunut tai hyvin konkreettinen uhka henkeen tai omaisuuteen yhdistettynä suvun kykenemättömyyteen huolehtia mielisairaasta. Niin kauan kuin tilanne ei ryöstäytynyt käsistä ja sukulaisilla oli kykyä ja varaa vahtia ja elättää vakavastikin mielisairaasta, hospitaaliin lähettämiseen harvemmin katsottiin tarvetta. Tällöin mielisairas saattoi oleskella vapaana valvovien silmien alla tai ääritapauksissa häntä pidettiin eristettynä esimerkiksi sidottuina tai kahleissa.¹²⁴

Täytyy muistaa, että ajan hospitaalit eivät olleet sairaaloita tai hoitolaitoksia vaan köyhien sairaiden säilytyspaikkoja, joiden olemassaolo ja toiminta perustuivat enemmänkin eristämiseen kuin parantamiseen. Spitaaliset ja muut tartuntatautiset, sokeat, vammaiset, mielisaira, vanhuksset ja muut sairaat olivat samoissa laitoksissa, vaikkakin spitaalisille ja joillekin

---

(Ulvila 1683); KA: RT Ylä-Satakunta KO a 46: 339v, Orivesi 8.9.1733; KO a 66: 476–477, Orivesi ja Kuorevesi 29.8.–1.9.1748 ja KO a 73: 19v, Orivesi ja Kuorevesi 16.–20.1.1753.

¹²² Fagerlund 1886, 62–72; Helminen 2014, 4, Liite 1: Kaavio I ja II.

¹²³ Toropainen 2014. Myös henkikirjoissa mainitaan useita spitaalisia veronmaksusta vapautettuina, mikä osoittaa, etteivät kaikki heistä päätyneet hospitaaliin. Monet käräjillä hospitaaliin lähettämispäätöksen saaneetkin olivat oleskelleet pitäjässä jo pidempään ja asuneet kotonaan. Toisinaan spitaaliset eristettiinkin hospitaalin sijaan johonkin muuhun syrjäiseen paikkaan. Ks. esim. Kallioinen 2005, 211–213.

¹²⁴ Liikala 2005, 38–49, passim; Vilkuna 2010b, 84, 88–91. Useissa mielisairaista kertovissa oikeuspöytäkirjoissa tulee esiin henkilöiden asuminen ja oleskelu vuosikausiakin kyläyhteisössään ilman, että hospitaaliin lähettämistä vaihtoehtoa olisi edes otettu esiin käräjillä. Suku piti huolen omistaan niin pitkään kuin mahdollista. Esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 5: 158–158v, Vehmaa 17.–18.1.1679; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1a: 443–445, Eurajoki 17.–18.9.1683 ja KO a 4: 206–208, Huittinen 31.5. & 1.–3.6.1689; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 10: 171v–172, Vehmaa 16.–18.1.1697; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 17: 529–531, Huittinen 27.3.1697 ja KO a 33: 974–993, Orivesi ja Kuorevesi 6.11.1711, KO a 66: 476–477, Orivesi ja Kuorevesi 29.8.–1.9.1748, KO a 73: 19v, Orivesi ja Kuorevesi 16.–20.1.1753 ja KO a 75: 92-, Orivesi ja Kuorevesi 17.–20.3.1755. Ruotuhoidossa, esim. TMA: Mouhijärven seurakunnan arkisto II bg: n.p. Vaivaisruotuluettelot v. 1708: Magdale Klotu, vahdittava mielisairas. Myös uuden ajan alun Englannin maaseudulla hospitaaleihin lähetettiin lähinnä toisille vaarallisina pidettyjä ja irtolaisina liikuskelevia mielisairaita. Eccles 2013.

vaarallisimmista mielisairaista oli varattu omat tilansa. Olot olivat varsin kurjat, kuolleisuus korkea ja säännöt ankarat. Ihmiset sairastivat mieluiten kotona turvautuen sukunsa ja naapuriensa apuun sekä luonnonrohtoihin.¹²⁵ Toki hospitaalipaikka silti voitti kerjäläisenä kiertämisen, sillä ainakin majapaikka ja jonkinlainen ruoka ja lämpö oli turvattu.¹²⁶

Myös vaivais- tai köyhäintuvat ja muut hospitaaleja pienemmät sairastuvat olivat mitä ilmeisimmin hospitaalien tapaan varsin merkityksettä valtaosalle vaivaisista. Kruunun lukuisista vaatimuksista huolimatta tupien perustaminen ei saanut tulta alleen 1600-luvun aikana. Vaikka niiden rakentamissuunnitelmista puhuttiin toisinaan käräjillä, tuumasta päästiin harvoin toimeen. Tiettävästi niitä oli vain kolme koko Turun hiippakunnan alueen maaseudulla ennen 1700-lukua: Turun ja Seilin saaren puolimatassa Paraisilla,¹²⁷ sen lähistöllä rannikolla Perniössä¹²⁸ ja läntisellä Uudellamaalla Tenholassa.¹²⁹ Vaikka hajanaisten mainintojen perusteella on mahdollista, että muutamia vaivais- tai köyhäintupia oli muuallakin, tupien ilmeisen harvalukuisuuden ja pienen kapasiteetin takia niiden merkitys paikallisen vaivais- tai köyhäinhoidon kannalta oli vähäinen. Esimerkiksi vuonna 1634 Varsinais-Suomen Perniön kirkonmäellä sijainneessa köyhäintuvassa asui vain neljä henkilöä pitäjän liki 220 veronmaksukyvyttömästä ”ikivanhasta, raajarikosta tai sairaalloisesta”. Tenholan tuvassa oli paikka vain kahdeksalle.¹³⁰

Myös 1700-luvun puolella tuvat olivat erittäin harvinaisia; säännöllisesti toiminnassa oli ilmeisesti vain Tenholan köyhäintupa. Muutamissa kaupungeissa oli hospitaalien lisäksi vaivaistaloja, ja onkin mahdollista, että osa Länsi-Suomen maaseudun vaivaisista päättyi 1660-luvulla rakennettuihin tupiin Poriin tai Vaasaan, 1690-luvulla perustettuun Oulun köyhäintaloon tai esimerkiksi Turun, Helsingin, Tukholman tai muiden kaupunkien hospitaaleihin.¹³¹

---

¹²⁵ Helgesson & Lindskog 2000, 14, 24–27; Qvarsell 1984, 115–117; Sarvilinna 1938, 59–63, passim; Toropainen 2014. Hospitaalien oloista ks. esim. Sandén 2013, 53–56; Sarvilinna 1938, 63–65, 72–74.

¹²⁶ Esim. ruokaosuuksista hospitaaleissa: Alaja 2013, 114–115; Fagerlund 1886, 40, Bilaga III; Sandholm 1973, 220–234, 429; Sarvilinna 1938, 70–71. Taatun majapaikan ja ruoan takia varmasti osa vaivaisista jopa pyrki hospitaaleihin. Ks. Vilku 2010b, 75–76.

¹²⁷ Alaja 2013, 308–310.

¹²⁸ Mainittu KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 113, Perniön henkikirja 1634.

¹²⁹ Pulma 1985, 150, 214. Tenholassa otettiin köyhäintuvan rinnalle käyttöön vaivaistuohito v. 1768. HMA: Tenholan seurakunnan arkisto II Ca 1: 82, Pitäjänkokous 15.5.1768.

¹³⁰ Alajan mukaan säilyneiden tietojen perusteella Satakunnassa tai Hämeessä ei ollut lainkaan vaivaistupia ainakaan ennen v. 1686, mutta Hämeen läänissä, Hämeen ja Savon rajamailla Rautalammilla oli köyhäintupa 1600-luvun alussa. Alaja 2013, 308–310, 126. Mahdollisesti myös aatelisvaltaisissa pitäjissä Pernajassa, Lohjalla ja Vähäkylässä oli jonkinlaiset tuvat. Pulma 1994, 32. Ehkä myös Ulvilan kirkon luona oli 1640-luvun jälkipuoliskolta lähtien pieni vaivaistupa, sillä sen rakennustöistä päätettiin ja rakentajat nimitettiin v. 1645. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 6: 138, Ulvila 1645. Perniön köyhäintuvan asukkimäärä: KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 113, Perniön henkikirja 1634. Tenhola: Pulma 1985, 150, 214.

¹³¹ Pulma 1994, 32–33; Pulma 1985, 100–104 (Turun hospitaalista), 111–118 (Helsingin hospitaalista), 150–154, 180–182, Bilaga 1 ja 2 (1700-luvun köyhäintuvista).

Kuten pääosin muuallakin uuden ajan alun Euroopan maaseudulla,¹³² laitosten sijaan valtaosa niin vaivaisina köyhäinhoitoon ja laitospelatukseen oikeutetuista kuin muistakin työkyvyttömistä eli sukulaistensa tai muiden kyläläisten luona maaseutuyhteisön jäsenenä. Tilannetta kuvastavat hyvin esimerkiksi vuoden 1754 tabelleista kootut tiedot: kun koko Suomen alueen raihnaisia tai muuten pääosin työkyvyttömiksi merkittyjä oli 25 155, Panu Pulman arvion mukaan heistä vain noin 5 343:a pidettiin vaivaisena eli sellaisina, jotka sukulaistensa huollon puuttumisen takia olivat oikeutettuja kruunun järjestämään köyhäinapuun. Näistäkin vain pieni osa mahtui hospitaaleihin (113 asukia) tai köyhäintupiin (1 456 henkilöä). Toisin sanoen valtaosa paitsi pääosin työkyvyttömiksi katsotuista (liki 94 %) myös varsinaisista vaivaisista eli laitosten ulkopuolella. Maaseudulla eleli siis vähintään parisenkymmentä tuhatta kokonaan tai pääosin työkyvyttöntä ja raihnaista.¹³³

Laitosten ulkopuolella eläneiden asuinjärjestelyt tilanteet vaihtelivat riippuen ennen kaikkea heidän varallisuudestaan ja perhe- ja sukulaisuussuhteistaan.¹³⁴ Ideaalina, oletuksena ja käytäntönä kuitenkin oli, että lapset elättivät vanhuuden tai muun seikan takia työkyvyttömäksi tulleita vanhempiaan ja että sukulaiset huolehtivat toisistaan.¹³⁵

Euralaisen Mikko Jaakonpojan vanhuudenpäivät tarjoavat kuvaavan esimerkin työkyvyttömän talollisvanhuksen tilanteesta. Mikko oli vuonna 1676, liki 65-vuotiaana, jäänyt vaimonsa kera syytinkijärjestelyssä asumaan tilalleen, jonka isännöisyys oli siirtynyt hänen pojalleen.

Seitsemissäkymmenissä ollessaan hän sokeutui, sairastui polttotautiin ja joutui vuoteen omaksi. Vaimo, sisko, poika ja tytär pitivät hänestä huolta hänen kuolemaansa asti.¹³⁶

---

¹³² Ks. esim. Cunningham & Grell 1997; Hindle 2004a; Hufton 1974; Lambrecht 2013; Laslett 1988; Midelfort 1981, 7–8; Minois 1989, 288–301; Philo 2004; Rushton 1996.

¹³³ Pulma 1983, 395 (taulukko); Pulma 1985, 55. Maaseudulla elävien vaivaisten ja työkyvyttömien ryhmittely: *eländiga* hospitaalien ja köyhäintupien ulkopuolella 3 249 hlöä, mielisairaat hospitaalien ja köyhäintupien ulkopuolella 219 hlöä, raihnaiset kaatumatautia tai tartuntatauteja sairastavat 306 hlöä, raihnaiset itselliset (*inhyses*) maaseudulla 14 732 hlöä, *gammalt avskedat krigsfolk* (sis. myös vanhojen sotilaiden puolisoita) 4 733 hlöä.

¹³⁴ Esim. vanhuuden raihnaisuutensa takia työkyvyttömien kohdalla: Gaunt 1983, 142–143; Gaunt 1996, 150, 152–154, 159–162; Jutikkala 2000; Lindberg et al. 2017; Odén 1999, 178; Vilks 2010a, 49–53, 59. Ks. myös Alaja 2013, 118–119. Myös ammatti vaikutti osin; tietyille erityisryhmille, lähinnä työkyvyttömille sotilaille ja papistolle, oli erikoisjärjestelyjä tarjolla.

¹³⁵ Ibid. Myös köyhäinhoitoon liittyvässä lainsäädännössä tulee esiin suvun tarjoaman elatuksen ensisijaisuus. Esim. Kerjuusääntö 1642, II, VI, VII; Instruction för landzhöfdingarne 4.11.1734. § 19: Modée 1746 (vol. II), 1084 (myös ystävien tarjoama elatus mainittu). Myös esim. henkikirjoissa tulee toisinaan esiin, että ikivanhoina ym. sairaina mainitut verosta vapautetut asuivat *inhyses*:inä lastensa luona. Esim. KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 119–121v, Halikon henkikirja 1634 (listan otsikossa *een parth är inhyses hooss Sijn barn*). Vanhempien ja lasten vastavuoroisuus elatuksessa oli oletuksena ja käytäntönä myös muualla Euroopassa, ks. esim. Krausman 2000; Lambrecht 2013; Laslett 1988.

¹³⁶ KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1: 131–134, Eura 19.7.1682. SAY: Köyliö, Säskylä: 1634–1653, 1654–1673, 1674–1693: Lill-Säskylän kylä: Koppalan talo. Näön menettämisestä ja kuumetaudista varsin yleisinä vaivoina Satakunnan maaseudulla, Gadd 1946 (1751), 118–119. Vrt. myös lapsettoman talollisen tavallinen vaihtoehto: vanhuuden elatus vieraalta tälle luovutettua talonisännöityä vastaan. Esim. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 5: 499, Orivesi 25.–26.6.1660.

Loimijoella vuonna 1700 menehtyneen Riitta Hannuntyttären elämäntarinaa voidaan puolestaan pitää varsin tyypillisenä tilattoman vaivaisen kohtalona – hänen erikoista kuolintapaansa lukuun ottamatta. Talonpojan vanhimpana tyttärenä syntynyt Riitta oli mennyt naimisiin sotilaan kanssa ja muuttanut toisaalle, mutta jäätyään leskeksi ja ajauduttuaan mielenterveydellisiin ongelmiin hän oli palannut sukulaistensa hoiviin. Riitta oli tullut mieleltään heikoksi 1680-luvun taitteessa ollessaan viisissäkymmenissä. Silloisen kirkkoherran avun tuottamasta hetkellisestä paranemisesta huolimatta tila oli sittemmin vain pahentunut. Vuoden 1699 talvena korkeassa liki 70 vuoden iässä hän sairastui myös fyysisesti ja meni tuolloin ensin sisarentyttäreensä luo ja lopulta hänen lapsuudenkotinsa perineen veljenpoikansa luo elätettäväksi. Siellä ollessaan hän seuraavana talvena hirttäytyi sukkanauhallaan. Kuolemantapausta käsiteltiin vuoden 1700 kesäkäräjillä, jossa hänet tuomittiin mielisairaana tehdystä itsemurhasta haudattavaksi kirkkomaan ulkopuolelle.¹³⁷ Vaivaisista eli niistä työkyvyttömistä, joilla ei ollut elatukseen kykeneväistä tai halukasta sukua, valtaosa eli elätteinä, huoneenväeksi, loisiksi tai itsellisiksi luokiteltuina jonkun talollisen mailla tai nurkissa. Esimerkiksi ystävältä tai entiseltä naapurilta tai työnantajalta saatu majapaikka ja elatus saattoivat olla pitkäkestoisia tai jopa pysyväluonteisia. Kerjäläisinä mainitut vaivaiset majoittuivat ainakin satunnaisesti vieraiden luona esimerkiksi ulkorakennuksissa.¹³⁸ Täysin varattomien tapauksessa tällaiset järjestelyt pohjautuivat lähinnä paikallisten hyväntahtoisuuteen, vaikka saattoihan toki esimerkiksi raihaista vanhusta käyttää apuna lasten hoidossa tai kevyissä töissä elatusta vastaan. Vierailta huoltoa etsiessään vaivaiset saattoivat myös turvautua talollisten käyttämää syytinkiä muistuttavaan järjestelyyn. Mikäli jonkinlaista omaisuutta oli, vaivaisen ja tälle elatusta tarjoavan suhdetta koski mitä ilmeisimmin samanlainen vastavuoroisuuden ja vastikkeellisuuden periaate kuin talollisten syytingissä ja hospitaalin ottaessa vaivaisen elatuksen vastuulle: vähäisen ja välttämättömän omaisuuden sai elinaikanaan pitää, mutta perinnöksi jäävä kuului elatusta antaneelle.¹³⁹ Siten käytännössä myös alkujaan talollisena olleet päätyivät työkyvyttömyyden sattuessa väistämättä tilattoman tilanteeseen.

---

¹³⁷ KA: RT Ylä-Satakunta KO a 11: 1323–1327, Loimijoki kk 7.–8.5.1700; SAY: Loimijoki, Lillperä 1634–1713. Itsemurhien käsittelystä tällä aikakaudella, ks. Miettinen 2015.

¹³⁸ Perustuen oikeustapausten, ruotuluetteloiden ja henkikirjojen mainintoihin. Ks. myös Alaja 2013, 118–120, 123–124. Vrt. Litzen on tulkinnut, että monet Perniössä v. 1634 henkikirjaan listatuista köyhistä sairaista olivat läheistä sukua sen talon isäntäväelle tai palkollisille, jonka rinnalle heidät on henkikirjassa merkitty. Litzenin mukaan vain seitsemän oli kodittomia ja näistäkin neljä asui kirkon luona olleessa köyhäintuvassa. Litzen 1980, 215, 217. Vrt. köyhien asumisjärjestelyt uuden ajan alun Englannissa, McEwan & Sharpe 2011.

¹³⁹ Lindberg et al. 2017, 168–172. Mm. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 5: 499, Orivesi 25.–26.6.1660 (lapsettoman talonisännän järjestely) ja KO a 53: 24, Orivesi sk 1.–4.9.1738 (tilattoman perintö elättäjälle); KA: RT Ala-Satakunta II: 119–120, Huittinen 17.–21.2.1688 (tilattoman kaatumatautisen naisen perintö elättäjälle hoidosta ja hautauksesta). Vrt.

Käytössä oli monenlaisia järjestelyitä ja epävirallisia avustamisen muotoja, joita lainsäädäntö ei sinänsä tunnistanut. Voidaan olettaa, että tutun vaivaisen avustaminen viljalla ja muulla ruoalla oli tavallista. Osa vaivaisistakin asui yksin tai yhdessä toisten vaivaisten kanssa omassa mökissään esimerkiksi kylän yhteismailla tai kirkonmäellä eläen hyväntekeväisyyden varassa, kerjäten, vaihtokaupoin ja kirkon keräämästä vaivauskassasta saatujen vilja- ja muiden avustusten varassa. Virallisen köyhäinhoidon tarjonnan rajallisuus ja jaettujen köyhäinavustusten saamisen epävarmuus merkitsi sitä, että köyhät olivat varsin turvattomassa asemassa ja joutuivat hankkimaan elantonsa monenlaisista lähteistä.¹⁴⁰

Paikoin jo 1700-luvun alkupuolella käyttöön otettu vaivaisruotujärjestelmä muutti tilannetta sen piiriin otettujen työkyvyttömiä vaivaisten kohdalla. Talojoukolle osoitettu vaivainen saattoi ainakin periaatteessa luottaa siihen, että majapaikka järjestyi tai ainakin ruokaa ja avustusta sai. Toisaalta kaikki vaivaiset eivät mahtuneet ruotuhoidonkaan piiriin – paikan vapautuessa eli edellisen menehtyessä tilalle otettiin seurakunnan ”seuraavaksi kurjin”. Hajanaisesti säilyneiden varhaisimpien asiakirjojen perusteella ruotujen ulkopuolellekin jääneille vaivaisille kuitenkin jaettiin ruoduilta kerättyjä viljoja ja varoja entistä useammin ja varmemmin.¹⁴¹

Suvun ja kyläläisten tarjoama huolto sekä luvallinen ja luvaton kerjuu olivat tärkeimmät ja yleisimmät vaivashoidon tai tuen muodot. Tiedot seurakunnan keräämistä varoista jaetuista avustuksista viittaavat siihen, että vain murto-osa pääsi niistä osallisiksi. Ylipäätään ainakin ennen ruotuvaivaisjärjestelmän laajempaa käyttöönottoa enemmistö työkyvyttömistä ja vaivaisiksikin katsotuista jäi niin sanotun virallisen vaivashoidon ulkopuolelle. Yleisin köyhäinhoidon muoto oli antaa oikeutetuksi katsotulle eli sukulaistensa ja muiden ”hylkäämälle” lupa kerjätä.¹⁴²

---

samanlainen vastavuoroisuus: henkilö saattoi menettää vanhempiensa perinnön kokonaan sisarukselleen, mikäli oli tällä elätettävänä. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 59: 237, Orivesi & Kuorevesi 2.–5.3.1743.

¹⁴⁰ Alaja 2013 (sivumaininnoissa erilaisista järjestelyistä); Lindberg et al. 2017 (vanhusten järjestelyistä). Elinkeinojen monipuolistaminen tilattomien elinehtona: Lindström 2016. Myös esim. uuden ajan alun Englannissa köyhät kokosivat elantaan erilaisista lähteistä, esim. vaihdantatalouden, kerjuun, anomusten ja lainojen kautta. Myös vaivaisten yhteenliittymät esim. yhteisasumisen ja -talouksien muodossa olivat tavallisia. Hindle 2004a; Hitchcock et al. 1996; Kent & King 2003; King & Tomkins 2003; McEwan & Sharpe 2011.

¹⁴¹ TMA: Mouhijärven seurakunnan arkisto II bg: Vaivaisruotuluettelot v. 1704, 1707–1717, n.p. (kirkontilien seassa); KA: Huittisten seurakunnan arkisto II Ca: 1, n.p. Pitäjänkokous 8.10.1727, 29.9.1738; TMA: Huittisten seurakunnan arkisto II Bg 1, 1–20, Köyhäinruotuluettelot 1751–1756; TMA: Salo-Uskelan seurakunnan arkisto III Gln 1: 1–16, Vaivais- ja diakoniakassojen tilit 1734–1740; TMA: Merikarvian seurakunnan arkisto II Bg/Ca: 1, Vaivaisruotuluettelo v. 1733; TMA: Auran seurakunnan arkisto II Bg: 1, Vaivaisruotuluettelo v. 1736. Ruotuhoidon käytännön toteuttamisesta sen alkuaikoina tai ylipäätään ennen 1800-luvun jälkipuolta ei ole saatavilla juurikaan tutkittua tietoa. Ruotuvaivainen saattoi kiertää ruotunsa sisällä talosta taloon tai asua yhdessä ruodun taloista siten, että muutkin ruodun jäsenet osallistuivat kuluihin, tai omillaan asuessaan saada elintarvikkeita ja muita tarpeita ruodultaan. Ruodutuksesta ks. myös Pulma 1985, 154–173, 182–190, Bilaga 1 ja 2.

¹⁴² Alaja 2013; Lindberg et al. 2017; Pulma 1985. Vaivaiskassoista jaetut pienet summat eivät missään nimessä riittäneet kaikille tarvitseville. Suurin osa 1700-luvulla avustusta saaneista oli ikääntyneitä ja leskeytyneitä naisia. Pulma 1985, 55–61; Vilks 1999, 51. Myös työkyvyttömissä tulleiden sotilaiden kohdalla riittävien eläkkeiden ja

Kerjäämisen merkittävyydestä ja mittavuudesta kertoo esimerkiksi se, että laaja ja häiritsevä kerjuuongelma mainitaan lukuisissa asetuksissa ja valituksissa.¹⁴³ Työkyvyttömän tai vaivaisen asema kyläyhteisöjen paikallisissa sosiaalisissa hierarkioissa (kuten suku, kylä, seurakunta) oli tyypillisesti erittäin alhainen, sillä tämän tilanne johti suoraan riippuvuuteen toisten avusta ja hyväntekeväisyydestä. Elatuksen tai hoidon vastikkeellisuuden periaatteen takia työkyvyttömyys linkittyi läheisesti tilattomuuteen, sillä myös talollisten tapauksessa työkyvytön sai ennemmin tai myöhemmin väistyä syrjään tilan hallinnasta ja päätyi siten tilattoman tilanteeseen, jossa henkilöllä ei ollut maankäyttöoikeuksia. Toisaalta köyhien joukossa niin vaivaiset kuin muutkin työkyvyttömät tai muuten vajaakuntoisiksi ja sairaiksi katsotut olivat terveitä köyhiä edullisemmassa asemassa, sillä heidän aineellinen kurjuutensa ja riippuvuutensa toisista katsottiin oikeutetuksi ja heille tarjottu apu perustellummaksi. Toki käytännössä riippui pitkälti vaivaisen tai työkyvyttömän syntyperästä (säädyistä), iästä, varallisuudesta, sosiaalisesta verkostosta ja suhteista sekä maineesta, millaisissa oloissa hän eli tai millainen arvo- tai vaikutusvalta hänellä oli yhteisöissään. Tilattomien tapauksessa esimerkiksi entinen maine hyvänä työntekijänä tai taitavana käsityöläisenä tai vaivaisen hurskaus saattoi tuoda kunnioitusta.¹⁴⁴ Myös työkyvyttömän tai vaivaisen ikä vaikutti asiaan; vanhuksia yleisesti ottaen kunnioitettiin.¹⁴⁵ Kuitenkin jo töihin osallistumattomuus rajasi henkilön toimintapiiriä ja syrjäytti työkyvyttömän suuresta osasta sosiaalista kanssakäymistä. Kun protestanttisessa arvomaailmassa työnteko ja ahkeruus olivat korkeassa asemassa,¹⁴⁶ henkilön olematon tai pieni työpanos alensi hänen statustaan. Lisäksi köyhimmissä tilattomissa kotitalouksissa raihnaiset vanhuksset ja muut työkyvyttömät todennäköisesti toisinaan koettiin taakaksi. Vakavasti sairaiden asemaa heikensi se, ettei heitä tietyissä tapauksissa päästetty ripille tai naimisiin. Tiettyjä mielisairaita tai kehitysvammaisia (fånar, Hocarit eli höyrät) ei tullut päästää

---

seurakunnan köyhäinavustusten saanti oli erittäin epävarmaa, ja heidän oli pakko turvautua ajoittain niin kerjuuseen kuin sekalaisiin epävirallisiin järjestelyihin ja laittomiinkin keinoihin. Petersson 2014; Petersson 2017; Niemelä 1990, 143–147; Vuorimies 2015, 214–217.

¹⁴³ Mm. Kerjuusääntö 1642; Stockholms Riksd. beslut 1642, XI: Stiernman 1729 (vol. II), 1009–1010; Valtiopäivillä v. 1649 tai 1650 sekä v. 1668 esitetyissä köyhäinhoitoon liittyvissä ehdotuksissa: Dahberg 1893, Bilaga A ja B; Publication angående Tiggare 18.8.1731: Modée 1746 (vol. II), 937–938. Erityisen ongelmallisena pidettiin sitä, että köyhät pakkautuivat kaupunkiin kerjäämään. Esim. v. 1688 ongelmana Turussa: Kyrkorådets protokoll för 1688, 59.

¹⁴⁴ Esim. KA: Pohjois-Pohjanmaa KO a 3: 162–163, Liminka 9.–12.2.1683; KA: RT Masku & Vehmaa KO a 3: 172–176, Vehmaa 11.8.1688. Lukuisia itsemurhatapauksia, joissa tulee ilmi tilattomankin suhteellisen korkea sosiaalinen status (kuten hurskauden tuoma kunnioitus ja lämpimät paikalliset sosiaaliset suhteet), ks. Miettinen 2015, 432–434, 438–443, 445–447, liitteet 6 ja 7.

¹⁴⁵ Vilkuna 2010a, 57–59.

¹⁴⁶ Stadin 2004, 276–290.

ripille, mikäli he eivät oppineet ja ymmärtäneet kristinuskon keskeisiä kappaleita.¹⁴⁷ Ripillepääsyn kielto eväsi paitsi ehtoolliselle osallistumisen myös avioliiton ja kummina tai todistajana toimimisen mahdollisuuden. Monet sairaudet sekä vaivat, joiden katsottiin aiheuttavan työkyvyttömyyttä, saattoivat hankaloittaa avioitumista, sillä laki salli kihlauksen purkamisen, mikäli osoittautui tulevan puolison sairastavan parantumaton tartuntatauti, spitaalia, kaatumatauti, mielisairautta, kuppaa tai muuta ”suurta vikaa”.¹⁴⁸

Sairaiden ja vammaisten kohdalla myös ajan uskonnolliseen maailmankuvaan liittyvät käsitykset tautien, vammojen ja vaivojen aiheuttajista vaikuttivat varmasti heidän asemaansa. Sairauden tai vamman katsottiin voivan johtua henkilön itsensä tai hänen vanhempiansa tekemästä synnistä, jolloin tilanteella saattoi siis olla moraaliset syynsä. Vaivat tulkittiin toisinaan Jumalan lähettämiksi rangaistuksiksi tai uskon koettelemuksiksi tai paholaisen tai noituuden aiheuttamiksi. Käsitykset eivät olleet ristiriidassa ajan lääketieteellisten näkemysten kanssa, sillä humoraaliteoriakin hyväksyi Jumalan, paholaisen ja muiden voimien mahdollisen osallisuuden.¹⁴⁹ Synnyttäiset ”viat”, erityisesti vammaisuus, voitiin liittää esimerkiksi paholaisen temppuihin, vanhempien syntisyyteen tai äidin raskausaikana kohtaamaan pelästyksen, kaatumiseen tai vammaisen henkilön näkemiseen.¹⁵⁰ Lisäksi käytössä oli erilaisia ruumiinjäseniin kohdistuvia rangaistuksia, joita sovellettiin erityisesti silloin, kun maksukyvytön sovitti suuria sakkoja ruumiillaan. Toisen käden, korvan tai nenän menetys identifioi vastaisuudessakin varkaan tai muun rikollisen ja siten saattoi johtaa kielteisiin mielikuviin myös muistakin syistä vammautuneiden kohdalla.¹⁵¹

Moraalisten konnotaatioiden lisäksi näkyvä poikkeavuus saattoi määrittää vaivaisen asemaa. Esimerkiksi keppiensä kanssa etenevä halvaantunut tai pelottavan näköinen spitaalinen saattoi olla erikoinen ilmestys pienissä ja tiiviissä maaseutuyhteisöissä. Fyysinen tai henkinen poikkeavuus

---

¹⁴⁷ Esim. Kirkkolaki 1686, Cap. VIII, § III. Kuitenkin kristillisesti elävät mykät (*Dumbar, Mykät*) tuli päästää ripille ja ehtoolliselle.

¹⁴⁸ Kirkkolaki 1686, Cap. XVI, §. II. Suomenokseksessa ks. viite 31. Myös esim. v. 1734 laissa (IV. Lucu, 2 §) ja v. 1608–1736 voimassa olleessa Kuningas Kristoferin maanlaissa (Naimisen kaari: 4), mutta hieman epämääräisemmin. Yrityksiä estää avioituminen erilaisten vaivojen perusteella, esim. yksinkertaisuuden takia (KA: RT Ylä-Satakunta KO a 47: 235v–237, Orivesi 5.3.1734: *dumb, intet förstå sina Christendoms stycken*), raihnaisuuden ja tartuntataudin takia (KA: RT Ylä-Satakunta KO a 43: 280v, Orivesi 17.–18.3.1730), keuhkosairauden takia (KA: RT Ylä-Satakunta KO a 69: 57, Orivesi ja Kuorevesi 14.–16.1.1751).

¹⁴⁹ Eilola 1999, 101–104, 107–111; Eilola 2003, 77–84, 101–124; Eriksson 1989, 35–39, 56–59; Kallioinen 2005, 205; Vilkuna 2010b, 91–92. Esim. rutto Jumalan lähettämänä rangaistuksena, Berchelt 1588.

¹⁵⁰ Andersson 2004, 117–119; Grunewald 2009, 30–31, 41; Olsson 2000, 34–36, 42–44. Tosin tulkinnot synnyttäisen vammaisuuden syihin liittyvistä käsityksistä perustuvat lähinnä myöhemmin tallennettuihin kansanuskomustarinoihin. Toisaalta samanlainen uskomus saattaa selittää, miksi esim. Tukholmassa kiellettiin tarkkaan kaikkia vammaisia pysymään pois näkyviltä ja kaduilta ja ilman lupaa näyttämästä vammaansa. Publication angående Tiggare 13.8.1731: Modée 1746 (vol. II), 937–938.

¹⁵¹ Andersson 2004, 68–70.

merkittiin yleensä nimen yhteyteen erilaisissa asiakirjoissa. Lisänimet ja -määreet toimivat tunnistamisen apuvälineinä ja toisinaan myös stigmatisoivina tekijöinä (esimerkiksi Erich krympling 'Erkki-raajarikko', Gertrud kána 'Kerttu-akka'). Veronmaksuvapauksiin tai köyhänapuun liittyvissä luetteloissa attribuutit toki selittyvät sillä, että veronmaksukyvyttömyydelle tai tarpeelle haluttiin antaa jokin kulttuurisesti hyväksyttävä syy ja oikeutus.¹⁵²

Työkyvyttömän tai vaivaisen status ei välttämättä ollut pysyvä. Vaikka avustettaviksi vaivaisiksi valikoitiin eritoten parantumattomasti ja kroonisesti sairaita, vammaisia sekä vanhuksia, työkyvyttömyys oli osan kohdalla vain tilapäistä tai kausittaista. Vaikka kirkko opettikin, että kaikenlaiset vaivat ja vastoinkäymiset olivat pohjimmiltaan osa Jumalan suunnitelmaa ja ihmiselämän väistämätön ja hyväksyttävä osa, sairaat eivät välttämättä alistuneet kohtaloonsa passiivisesti. Toki moni vaiva parani myös itsestään, ja ajan maailmankuvan mukaan Jumala saattoi milloin tahansa parantaa ihmisen vakavastakin sairaudesta. Siksi keskeisimpänä parannuskeinona pidettiin uskonnonharjoitusta.¹⁵³ Henkilökohtaisen uskonnonharjoituksen ja papiston tarjoaman sielunhoidon lisäksi myös muut saattoivat rukoilla sairaiden puolesta.¹⁵⁴ Uskonnonharjoituksen ohella yleisimpiä parannuskeinoja olivat yrttien ja muiden luonnonaineisten ja rohtojen käyttö sekä suoneniskentä. Näiden käytöstä esiintyy lukuisia sivumainintoja esimerkiksi tuomiokirjoissa,¹⁵⁵ ja luonnonrohtoihin liittyvistä lääke- ja hoito-oppaista otetut lukuisat painokset kertovat käytön suosiosta. Myös synkretististä taikuutta käytettiin monenlaisten vaivojen parantamisessa.¹⁵⁶

[o2]Lopuksi

---

¹⁵² Ks. myös Liikala 2005, 24–28, Stiker 1999 (1982), 5–8 ja Vilkuna 2010b, 84–85. Ns. erilaisuuden merkityksellisyydestä kertoo myös se, että henkilön fyysinen tai henkinen vaiva mainitaan asiakirjoissa silloinkin, kun sillä ei ollut mitään ilmeistä merkitystä käsiteltävän asian kanssa. Esim. sokeiden tapauksessa: KA: RT Ylä-Satakunta KO a 4: 157v, Kangasala 3.–4.3.1645; KO a 6: 65, Orivesi ja Kangasala 5.–6.3.1675; KO a 37: 279v–280, Orivesi ja Kuorevesi 3.–4.9.1725; KO a 76: 560v, Orivesi ja Kuorevesi 10.–13.9.1755.

¹⁵³ Eilola 1999; Eriksson 1989, 53–92; Joutsivuo 1995, 64–68, 72–73. Paranemiseen yritettiin myötävaikuttaa myös kirkkoon tuoduilla uhrilahjoilla. Toivo 2014; Weikert 2004. Esim. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 9: 348, Orivesi 2.9.1681 (toisen tyttärellä kaatumatauti, toisen silmäsairaus).

¹⁵⁴ Esim. KA: Pohjois-Pohjanmaa KO a 3: 162-163, Liminka 9.–12.2.1683; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 73: 19v, Orivesi ja Kuorevesi 16.–20.1.1753. Ks. myös Eriksson 1989, 53–92, 127–129.

¹⁵⁵ Sadoittain tapauksia TUOKKO 26: kansanparantaja, kuppaus, välskäri, lääke, lääkekasvi, suoneniskentä. Ks. myös esim. Andersson 2004, 120–122, Eriksson 1989, 41–52 ja Virkkala et al. 1967, 131, 133, 137–138.

¹⁵⁶ Eilola 2003, 60–69, 77–89. Esim. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 8: 1667–1672, Karkku 12.–14.2.1685; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 312-314, Ulvila 30.–31.5.1688; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 6: 225v–226, Pirkkala ja Messukylä 16.–18.1.1678, KO a 20: 322, Orivesi 4.6.1701 ja KO a 24: 220, Orivesi 8.–9.3.1704.

Työkyvyttömyys ja vaivaisuus liittyivät uuden ajan alun yhteisöissä elimellisesti ihmisen heikkoon terveydentilaan ja toimintakykyyn. Työkyvytön ja vaivainen oli vartalonsa tai mielensä toimintaan liittyvistä terveydellisistä syistä kykenemätön elättämään itseään työllä. Samalla henkilöä määrittivät hänen puutteellisuutensa suhteutettuna ajan normeihin ja sosiaalisiin, säädynmukaisiin, osin sukupuolittuneisiin ja ikään liittyviin odotuksiin ihmisen kyvyistä ja olemuksesta. Henkilön työkykyisyysasteen tulkinta oli siten käytännössä varsin tapauskohtaista. Ylipäätään käsitykset työkykyisyydestä ja -kyvyttömyydestä ovat kulttuuri- ja tilannesidonnaisia. Varhaismodernin ajan agraariyhteisöissä monenlaiset aistivammaiset ja vajaakuntoiset toimivat kotitalouksien, kylien ja seurakuntien jäseninä työskennellen kykyjensä mukaan. Esimerkiksi kehitysvammaisena syntynyt saattoi hyvinkin pärjätä fyysisissä maatalous- tai metsätöissä, mutta ei sopinut ylempiin säätyihin yhdistettyihin työrooleihin. Käytännössä vajaakuntoisille ja osatyökykyisille oli tarjolla työmahdollisuuksia, sillä maataloudessa ja kotitalouksissa oli monenlaisia fyysisesti tai psyykkisesti heikompikuntoisille sopivia ja vähemmän vaativia töitä. Työkyvyn ja -kyvyttömyyden raja oli liukuva, ja työelämän tehokkuusodotuksissa joustettiin.

Vaivaiset olivat yksi, ilmeisen pieni alaryhmä työkyvyttömien joukossa. Erotuksena muista köyhistä ja työkyvyttömistä vaivaiset olivat oikeutettuja kruunun ja seurakuntien organisoimaan huoltoon ja köyhänapuun. Vaivaisen asemaan päästäkseen henkilön tuli olla tunnustetusti työkyvytön, paikallinen eli pitäjän asukas sekä tarpeenalainen eli köyhä, tilaton ja siinä mielessä avuton, ettei hänellä ollut sukua tai muita läheisiä, jotka olisivat elättäneet häntä. Vaivaisen status piti ansaita ja perustella. Kuten nykyaikanakin,¹⁵⁷ niin sanottujen virallisten tahojen (kruunu, kirkko) järjestämä sosiaaliturva oli viimesijainen ja vahvan tarveharkintainen avun muoto, jonka saamiseen liittyi erittäin tiukkoja kriteereitä. Lisäksi sosiaaliturva oli tarkan ehdollista ja vastikkeellista: mikäli minkäänlaista toimintakykyä oli, henkilöltä odotettiin työ- tai avustuspanosta, ja mikäli jonkinlaista omaisuutta oli, se meni laitokselle tai elättäjälle. Kun mahdollisten maa-omistuksien ja muun merkittävän omaisuuden eteenpäin luovuttaminen oli käytännössä elatuksen ja köyhänavun saamisen edellytyksenä, ”vaivainen” oli väistämättä, ainakin lopulta, tilaton.

Vaivaiset ja työkyvyttömät muodostivat varsin heterogeenisen joukon varhaismodernin ajan Länsi-Suomen maaseudulla. Heidän tilanteensa riippui heidän varallisuudestaan ja perhe- ja sukulaisuussuhteistaan. Vain pieni osa määriteltiin vaivaisiksi eli niin sanotuiksi kirkonköyhiksi ja oikeutetuiksi kruunun organisoiman köyhänapuun. Vaikka tavoitteena oli kerjuun ehkäisemiseksi

---

¹⁵⁷ Ks. myös van Aerschot 1996.

saada kaikki vaivaiset laitoksiin eli valtakunnan harvoin hospitaaleihin ja vaivaistupiin, valtaosa eli kotonaan perheensä tai sukulaistensa kanssa ja lähes kaikki loput kyläyhteisöissään muiden pitäjäläisten avustamina jo ennen vaivaishoidon hajauttavan ruotuhoitojärjestelmän perustamista. Henkilön työkyky määritti ja sääteli hyvin pitkälti hänen asemaansa maalaisyhteisöissä. Sairaus tai vamma saattoi estää odotetun ja kulttuurisidonnaisen täysipainoisen osallistumisen ja osallisuuden yhteisön toimintaan. Kuten henkilöiden luonnehdinnoissa käytetty viallisuuden ja kykenemättömyyden terminologia osoittaa, työkyvyttömän identiteettiä määritettiin hänen puuttuvien raajojensa, aistiensa tai kykyjensä perusteella.¹⁵⁸ Työkykyisyysaste oli tärkeintä normaalin tai ideaalin ja poikkeavan määrittelyssä sekä ulkopuolisen avun oikeutuksen määrittelyssä. Työkyvyttömyys yhdistyi tyypillisesti absoluuttiseen köyhyyteen ja johti veronmaksukyvyttömyyteen, tilattomuuteen ja riippuvuuteen toisten avusta ja hyväntekeväisyydestä. Käytännössä niin köyhyyteen liittyvä aineellinen kurjuus kuin riippuvuus toisista merkitsi tavallisesti erittäin heikkoa asemaa paikallisessa sosiaalisessa hierarkiassa. Silti työkyvyttömyys ei välttämättä merkinnyt sitä, ettei henkilö olisi ollut yhteisönsä arvostettu jäsen tai että hänen elatuksensa koettiin taloudelliseksi taakaksi; sosiaaliseen statukseen vaikuttivat aina myös sukulais- ja henkilösuhteet, sääty ja maine.

[o2]Lähteet ja kirjallisuus

[o3]Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Voudintilit (VT)

Läänintilit (LT)

Renovoidut tuomiokirjat (RT)

Tuomiokirjakortisto (Länsi-Suomi)

Kansallisarkisto, Hämeenlinna (HMA)

Seurakuntien arkistot

Lempäälä

---

¹⁵⁸ Vrt. myös esim. uuden ajan alun Saksassa, ks. Horn & Frohne 2013, 36.

Orivesi
Tenhola

Kansallisarkisto, Turku (TMA)

Seurakuntien arkistot

Aura
Huittinen
Merikarvia
Mouhijärvi
Salo-Uskela
Vampulan

Kansallisarkisto, Vaasa (VMA)

Seurakuntien arkistot

Laihia

[o3]Lähde- ja virallisjulkaisut

Anonym 1668 (1644). *Variarum rerum vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica Interpretatione.*
Holmiae.

Berchelt, Simon 1588. *Een lithen wonderwijsningh om Pestilentz, hennes Begynnelse, Rum, Kennemerker, Orsaaker och Läkiedomar.* Stockholm.

Colerus, Johannes 1683 (1591). *Oeconomia, Thet är Hushåldz Underwijsning För 40 Åhr sedan Förswänkat Och i många Rum uthaf andra authoribus amplificerat och förbättrat af Isaaco Erici, Pastore Stenbyense i Östergötland.* Käänt. Isaacus Erici. Stockholm

Een lijten Book Som kallas Bonde-Practica, Eller Wädher-Book. Innehållandes någhra sköna Reglor huruledes man skal känna och lära heela Åhrsens Lopp, alltjdh warandes åhr ifrå åhr 1901 (1508). Näköispainos vuoden 1662 painoksesta. Tukholma: Nordstedt.

Gadd, Pehr Adrian 1946 (1751). *Ylä-Satakunnan oloja 1700-luvun puolivälissä.* Suomentanut Kaapo Murros. Tampere: Tampereen historiallinen seura.

Gadolini, Anders 1753. *Kirkkoherra Anders Gadolinin pitäjänkertomus vuodelta 1753.* Liite julkaisussa *Perniön historia I.* Perniö: Perniön kunta.

- Ganander, Christfrid 1997 (1787). *Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäispainoksesta ja sen näköispainoksesta toimitannut Liisa Nuutinen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hoffberg, Carl Fredric 1765. *Om oxegallas nytta emot Fallandesot.* – Kungl. Vetenskapsakademiens Handlingar 1765, 308–317.
- Juslenius, Daniel 1745. *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus.* Stockholm.
- Kerjuusääntö 1642. Kongl. May.tz til Swerige, wår allernådigste drottning och frökens, Ordning och Stadga, huru hållas skall medh Tiggiare och fattige som rätt Allmoso behöfw: Item medh Landstrykare och Lättingar. Linköping. Digitoitu: <http://libris.kb.se/bib/19400769>.
- Kerjuujärjestys 1698. Kongl. Maj:ts förnyade Stadga och Förordning, huru med Tiggiare och Fattige, som rätt allmoso behöfwa, så ock med Landstrykare och lättingar, förhållas skall. Datum Stockholm den 21 October Anno 1698. Teoksessa Stiernman, Anders Anton von (utg.) 1766 *Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikets commerce, politie och oeconomie uti gemen, ifrån åhr 1523. in til närwarande tid. Del/Vol. 5.* Stockholm.
- Kirkkojärjestys 1571. Teoksessa *Samfundet pro fide et christianismo* (utg.) 1932 Laurentius Petris *Kyrkoordning av år 1571.* Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Kirkkolaki 1686. Teoksessa Hellemaa, Lahja-Irene, Jussila, Anja & Parvio, Martti (toim.) 1986 *Kircko-laki ja ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkojulkaisu. [Viitattu 9.1.2017.] Saatavissa: <http://www.mlang.name/arkisto/kyrkio-lag-1686.html>.
- Kungl. Svenska Vetenskapsakademines handlingar, Stockholm. Digitoitu: Kungl. Vetenskapsakademiens Handlingar 1739–1854. <http://hosting.devo.se/kvah/search.html>.
- Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Esim. Teoksessa Schlyter, Carl Johan (utg.) 1869 *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui – Samling af Sweriges gamla lagar. Vol. XII.* Lund tai Ulkuniemi, Martti 1978 *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442.* Vaasa: Vaasa School of Economics.
- Kyrkorådets i Åbo protokoll 1675–1689. Teoksessa Bonsdorff, Carl von (utg.) 1889 *Bidrag till Åbo stads historia. Första serien, V.* Helsingfors.
- Lehtonen, Antti 2008. *Vanhaa Orivettä koskevia tuomiokirjapöytäkirjoja keskiajalta 1870-luvulle ja Längelmäen pitäjää ja Keuruun pyöliä (nyk. Mänttä) koskevia tuomiokirjapöytäkirjoja 1500–1700-luvuilta.* Jalmari Finnen Säätiö. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://www.protsv.fi/ths/finne/tuomiokirjapoytiminnat/>.

- Linné, Carl von 1742. Rön, om orsaken till fallandesoten uti Skåne och Werns-härad i Småland. – Kungl. Vetenskapsakademiens Handlingar 1742, 279–284.
- Modée, R. G. (utg.) 1746. Utdrag Utur alle ifrån 1729 års slut utkomme Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrrel samt inwärtas Hushållning ock Författningar i genem, jämwäl och Stockholms Stad i synnerhet, angå. Vol./Del. II. Stockholm.
- Månsson Rydaholm, Arvid 1987 (1642). En myckit nyttigh Örta-Book. Facs. uppl. Stockholm: Rediviva.
- Olai, Benedictus 1938 (1578). Een Nyttigh Läkere Book. Faksimiledition, med inledning av O. T. Hult. Utg. John Kroon. Malmö: Malmö Ljustrycksanstalt.
- Schmedeman, Johan (utg.) 1706. Kongliga Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 intil 1701 angående Justitia och Executions Ährender. Stockholm.
- Schroderus, Ericus 1941 (1637). Lexicon latino-scondicum 1637. Uppsala: Längsmanska kulturfonden.
- Sparman (Palmkron), Andreas 1686 (1642). Sundhetzens speghel, uthi hwilken man beskodar Sundhetzens Natur, förnämste Orsakerne til alla Siukdomar, om Sundheten förstöra plåga; såsom ock the Medels rätta bruk hwarigenom hon för them befriat til thet bestämde Målet kan underhållen warda. Åhr 1642 på vårt Tungomål stält och i liuset gifwin aff Andrea Sparman. Stockholm.
- Stiernman, Anders Anton von (utg.) 1728 ja 1729. Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regements-former, försäkringar och bewillningar, som på allmenna riksdagar och möten ifrån år 1521 intil år 1727 gjorde stadgade och bewiljade är. Vol./Del 1 ja 2. Stockholm.
- Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY).
- Suomen Sukututkimusseura: HisKi – Historiankirjat. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://hiski.genealogia.fi/historia/>.
- Vuoden 1734 laki. Ruotzin Waldacunnan Laki Hywäxi luettu ja wastan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>.

- Aerschot, Paul van 1996. Köyhät ja laki. Toimeentulotukilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Alaja, Paavo 2013. Suomen maalaisseurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksian aikana (1571–1686). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Aminoff-Winberg, Johanna 2007. På flykt i eget land: internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Andersson, Bo 2004. Farsoter och handikapp – ett kulturhistoriskt perspektiv. Stockholm: Carlssons.
- Andersson, Sara 2012. Hospitalsverksamhet i brytningstid: En undersökning av de fattiga i hospitalsförteckningar, ansökningsbrev samt sysslomannaförslag i några svenska städers hospital under 1700-talet. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bengtsson, Staffan 2014. On the borderline - representations of disability in the Old Testament. – *Scandinavian Journal of Disability research* 16: 3, 280–292.
- Branson, Jan & Miller, Don 2002. *Damned for Their Difference: The Cultural Construction of Deaf People as Disabled*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Cockayne, Emily 2003. Experiences of the Deaf in Early Modern England. – *The Historical Journal* 46: 3, 493–510.
- Cunningham, Andrew & Grell, Ole Peter (toim.) 1997. *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe 1500–1700*. Abingdon: Routledge.
- Dahlberg, B. H. 1893. Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia intill midten af adertone år hundradet. Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- Davis, Lennard J. 1995. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness and the Body*. London: Verso.
- Eccles, Audrey 2013. 'Furiously Mad': Vagrancy Law and a Sub-Group of the Disorderly Poor. – *Rural History* 24: 1, 25-40.
- Eilola, Jari 1999. Ehkä se on Jumalasta, mutta se voi olla pahoista ihmisistäkin... – Sairaudekokeminen, tulkinta ja parantaminen uuden ajan alussa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Vanhuus, vaivat ja erilaiset*. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen arkisto, 95–144.
- Eilola, Jari 2003. Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Engel, A. 1972. Om det svenska lasarettsväsendets utveckling från Serafimerlasarettets tillkomst till regionsjukvårdsplanen. – *Sydvenska medicinhistoriska sällskapets årskrift* IX, 17–37.

- Eriksson, Bengt Erik 1989. Vägen till centralhospitalet: två studier om den anstaltsbundna sinnessjukvårdens förhistoria i Sverige. Göteborg: Daidalos.
- Eyler, Joshua R. (toim.) 2010. Disability in the Middle Ages. Reconsiderations and Reverberations. Farnham: Ashgate.
- Fagerlund, Lars Wilhlem 1886. Finlands leprosorier. Vol. 1. Helsinki: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.
- Foucault, Michel 1988 (1961). Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason. Käänt. Richard Howard. New York: Vintage Books.
- Förvaltningshistorisk ordbok. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://fho.sls.fi/>.
- Gaunt, David 1983. Den pensionerande jordbrukaren: Dennes egendom och familjeförhållanden sedan medeltiden: Norra och centrala Europa. Teoksessa Odén, Birgitta, Svanborg, Alvar & Tornstam, Lars (toim.) Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden. Del. 2: Probleminventeringar. Stockholm: LiberFörlag, 137–167.
- Gaunt, David 1996. Familjeliv i Norden. Stockholm: Gidlund.
- Goodey, C. F. 2011. A history of intelligence and 'intellectual disability': the shaping of psychology in early modern Europe. Farnham: Ashgate.
- Grue, Lars & Heiberg, Arvid 2006. Notes on the History of Normality – Reflections on the Work of Quetelet and Galton. – Scandinavian Journal of Disability Research 8: 4, 232–246.
- Grunewald, Karl 2009. Från idiot till medborgare: De utvecklingsstördas historia. Stockholm: Gothia.
- Heino, Ulla 1987. Talonpoikien ja kartanoiden Eurajoki (1300-luvulta vuoteen 1721). Teoksessa Heino, Ulla, Luoto, Jukka & Salo, Unto (toim.) Eurajoen historia I. Eurajoki: Eurajoen kunta ja seurakunta.
- Helgesson, Michael & Lindskog, Bengt I. 2000. Dessa arma uslingar... Sjuk- och fattigvård i 1700-talets Karlskrona. Karlskrona: Blekinge museum.
- Helminen, Mikko 2014. Kruunuhospitaalien sosiaalinen ympäristö: tutkimus Seilin ja Kruunupyyn hospitaalien erityisalueista 1600- ja 1700-luvuilla. Turku: Turun yliopisto.
- Hindle, Steve 2004a. On the parish? The micro-politics of poor relief in rural England. Oxford: Clarendon.
- Hindle, Steve 2004b. Civility, Honesty and the Identification of the Deserving Poor in Seventeenth-Century England. Teoksessa French, Henry & Barry, Jonathan (toim.) Identity and Agency in England, 1500–1800. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Hitchcock, Tim, King, Peter & Sharpe, Pamela (toim.) 1996. *Chronicling Poverty: The Voices and Strategies of the English Poor, 1640–1840*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Horn, Peter & Frohne, Bianca 2013. On the fluidity of 'disability' in medieval and early modern societies. Opportunities and strategies in a new field of research. Teoksessa Klein, Anne, Barsch, Sebastian & Versraete, Pieter (toim.) *The Imperfect Historian. Disability Histories in Europe*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hufton, Olwen H. 1974. *The poor of Eighteenth-Century France, 1750-1789*. Oxford: Clarendon.
- Israelsson, Jezsica 2016. In consideration of my meagre circumstances: The language of poverty as a tool for ordinary people in early modern Sweden. Uppsala: Uppsala universitet.
- Johansson, Ulla 1984. *Fattiga och tiggare i Stockholms stad och län under 1700-talet. Studier kring den offentliga fattigvården under frihetstiden*. Stockholm: Stockholmsmonografier.
- Joutsivuo, Timo 1995. Ruumiin vai sielun hoitoa? Kristinusko, sairaus ja lääketiede. Teoksessa Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki (toim.) *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Jutikkala, Eino 2000. Ikääntymisen historiaa. Teoksessa Kauranen, Pentti (toim.) *Suomalaisen Tiedeakatemia Vuosikirja 1999*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Jütte, Robert 1994. *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kallioinen, Mika 2005. *Rutto ja rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*. Jyväskylä: Atena.
- Kent, Joan & King, Steve 2003. Changing Patterns of Poor Relief in Some English Rural Parishes Circa 1650–1750. – *Rural History* 14: 2, 119–156.
- King, Steve & Tomkins, Alannah (toim.) 2003. *The poor in England 1700–1850: An economy of makeshifts*. Manchester: Manchester University Press.
- Kotkas, Toomas 2013. *Royal Police Ordinances in Early Modern Sweden. The Emergence of Voluntary Understanding of Law*. Leiden: Brill.
- Kouri, E. I. 1997. Health care and poor relief in Sweden and Finland c. 1500–1700. Teoksessa Cunningham & Grell 1997 (yllämain.).
- Krausman Ben-Amos, Ilana 2000. Reciprocal bonding: parents and their children in early modern England. – *Journal of Family History* 25: 3, 291–312.

- Krötzl, Christian, Mustakallio, Katariina & Kuuliala, Jenni (toim.) 2015. *Infirmity in Antiquity and the Middle Ages. Social and Cultural Approaches to Health, Weakness and Care*. Abingdon: Routledge.
- Kuuliala, Jenni 2016. *Childhood Disability and Social Integration in the Middle Ages. Constructions of Impairments in Thirteenth- and Fourteenth-Century Canonization Processes*. Turnhout: Brepols.
- Lamberg, Marko 1999. "Ne, joilla on voimia, palvelkoot köyhiä sairaita." Kustaa Vaasa sairaiden ja vaivaisten kuninkaana. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Vanhuus, vaivat ja erilaiset*. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen arkisto, 67–93.
- Lambrecht, Thijs 2013. English individualism and continental altruism? Servants, remittances, and family welfare in eighteenth-century rural Europe. – *European Review of Economic History* 17: 2, 190–209.
- Laslett, Peter 1988. Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the nuclear hardship hypothesis. – *Continuity and Change* 3: 2, 153–175.
- Lempiäinen, Pentti 1967. *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Levander, Lars 1974 (1934). *Fattigt folk och tiggare*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning vid Nordiska Museet och Stockholms universitet.
- Liikala, Jenni 2005. *Harmittomat hullut ja järjestyksen järkyttäjät. Mielenheikkoihin suhtautuminen sisäsuomalaisen paikallisyhteisön ajatusmaailman kuvaajana 1700-luvun jälkipuoliskolla*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lindberg, Erik, Jacobsson, Benny & Ling, Sofia 2017. *The Dark Side of the Ubiquity of Work: Vulnerability and Destitution among the Elderly*. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Lindström, Jonas 2016. Om en snäll man – och om tusentals andra. Mångsyssleri bland jordfattiga i 1600-talets Sverige. Teoksessa Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala: Årsbok 2014. Uppsala: Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, 155–169.
- Litzen, Veikko 1980. *Perniön varhaisempi historia*. Teoksessa *Perniön historia I*. Perniö: Perniön kunta.
- Matikainen, Olli 2006. *Mielenvikaisuus ja henkirikos Ruotsi-Suomessa 1800-luvun alkuun saakka*. Teoksessa Komulainen, Katri, Rätty, Hannu & Silvonen, Jussi (toim.) *Hulluudesta*

itsehallintaan: uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin.

Joensuu: Joensuun yliopisto, 34–51.

McDonagh, Patrick 2008. *Idiocy: A Cultural History*. Liverpool: Liverpool University Press.

McEwan, Joanne & Sharpe, Pamela (toim.) 2011. *Accommodating poverty: the housing and living arrangements of the English poor, c. 1600–1850*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Melander, K. R. 1906–1908. Katovuosista 1630-luvun alkupuolella. Teoksessa *Historiallinen Arkisto XX, II*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Metzler, Irina 2006. *Disability in Medieval Europe: Thinking about Physical Impairment during the High Middle Ages, c.1100–1400*. Abingdon: Routledge.

Metzler, Irina 2010. What's in a name? Considering the Onomastics of Disability in the Middle Ages. Teoksessa Turner, Wendy J. & Vandeventer Pearman, Tory (toim.) *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe. Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourses of the Middle Ages*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, 15–51.

Metzler, Irina 2013. *A Social History of Disability in the Middle Ages. Cultural Considerations of Physical Impairment*. Abingdon: Routledge.

Metzler, Irina 2016. *Fools and idiots? Intellectual Disability in the Middle Ages*. Manchester: Manchester University Press.

Midelfort, Erik 1981. Madness and the Problems of Psychological History in the Sixteenth Century. – *The Sixteenth Century Journal* 12: 1, 5–12.

Miettinen, Riikka 2015. *Suicide in Seventeenth-Century Sweden: The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts*. Tampere: Tampereen yliopisto, väitöskirja.

Mikkeli, Heikki 1995. *Hygieia, Asklepioksen tytär terveyden linnassa. Dietetiikka ja terveysoppaat uuden ajan alussa*. Teoksessa Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki (toim.) *Terveyden lähteillä. Länsimaisten terveystietosten kulttuuristoriaa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Minois, Georges 1989 (1987). *History of Old Age. From Antiquity to the Renaissance*. Kääntänyt Sarah Hanbury Tenison. Chicago: University of Chicago Press.

Nolte, Cordula (toim.) 2009. *Homo debilis. Behinderte – Kranke – Versehrte in der Gesellschaft des Mittelalters*. Korb: Didymos-Verlag.

Nordmann, P. 1887. Ett bidrag till Stora ofredens historia. Teoksessa *Förhandlingar och uppsatser 2. Skrifter av Svenska Litteratursällskapet i Finland VI*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

- Odén, Birgitta 1994. Åldrandets förvandlingar. De gamlas villkor från senmedeltid till välfärdsstat. Teoksessa Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas (toim.) Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Odén, Birgitta 1999. Äldre som riskgrupp. Teoksessa Beskow, Jan, Eriksson, Bengt Erik & Nikku, Nina (toim.) Självmordsbeteende som språk. Stockholm: Forskningsrådsnämnden (FRN), 170–190.
- Olsson, Claes G. 2000. Folkliga föreställningar om skador och funktionshinder. Teoksessa Tideman, Magnus (toim.) Handikapp, synsätt, principer, perspektiv. Stockholm: Johansson & Skyttmo, 31–45.
- Olsson, Claes G. 2010. Omsorg & kontroll: En handikapphistorisk studie 1750–1930. Föreställningar och levnadsförhållanden. Umeå: Umeå universitet.
- Ottaway, S. R. 1998. Providing for the elderly in eighteenth-century England. – *Continuity and Change* 13: 3, 391–418.
- Petersson, Erik 2013. Stormaktstidens lemlästade soldater. Teoksessa Holmlund, Sofia & Sandén, Annika (toim.) Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år. Stockholm: Natur & Kultur, 95–118.
- Petersson, Erik 2014. Wounded Veterans and the State: The Precursor of the Veteran's Home in Sweden (1560–1650). – *Scandinavian Journal of History* 39: 2, 185–197.
- Petersson, Erik 2017. Sårade soldater. Livet efter stormaktstidens krig. Stockholm: Natur & Kultur.
- Philo, Chris 2004. A Geographical History of Institutional Provision for the Insane from Medieval Times to the 1860s in England and Wales: The Space Reserved for Insanity. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Pulma, Panu 1983. Rätta fattiga eller lättingar? – frihetstidens inhysingar. – *Historisk tidskrift för Finland* 68: 4, 394–409.
- Pulma, Panu 1985. Fattigvård i frihetstidens Finland: En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Pulma, Panu 1986. Köyhäinhoito ja tilaton väestö 1700-luvulla. Teoksessa Suku ja tieto 3. Sukututkimuspäivien esitelmiä 1982–1986. Helsinki: Suomen Sukututkimusseura.
- Pulma, Panu 1994. Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jaakkola, Jouko, Pulma, Panu, Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 15–70.

- Qvarsell, Roger 1984. Dårarna. Teoksessa Ambjörnsson, Ronny & Gaunt, David (toim.) Den dolda historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna. Stockholm: Författarförlaget, 110–127.
- Rushton, Peter 1996. Idiocy, the family and the community in early modern north-east England. Teoksessa Wright, David & Digby, Anne (toim.) From Idiocy to Mental Deficiency: Historical Perspectives on People with Learning Disabilities. Abingdon: Routledge, 44–64.
- Safley, Thomas Max (toim.) 2003. The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief. Leiden: Brill.
- Salminen, Tapio 2007. Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle. Kokemäen ja Harjavallan historia I: 1. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat.
- Sandén, Annika 2013. I livets skuggdalar. Fattigdom och överlevnad i reformationstidens Sverige. Teoksessa Holmlund, Sofia & Sandén, Annika (toim.) Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år. Stockholm: Natur & Kultur, 49–70.
- Sandholm, Åke 1973. Kyrkan och hospitalshjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Sarvilinna, A. 1938. Mielisairaanhoidon kehityksestä Suomessa vuoteen 1919 – lääketieteellis-historiallinen tutkielma. Uusikaupunki.
- Simonsen, Eva 2005. Disability History in Scandinavia: Part of an International Research Field. – Scandinavian Journal of Disability Research 7: 3–4, 137–154.
- Stadin, Kekke 2004. Stånd och genus i stormaktstidens Sverige. Lund: Nordic Academic Press.
- Stiker, Henri-Jacques 1999 (1982). A History of Disability. Kääntänyt William Sayers. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Stolt, Eeva 1994. Vammaiset sairaanhoidon historiassa. Teoksessa Vuolle, Tuula & Karonen, Petri (toim.) Vammaisuuden varhaishistoria Suomessa. Vammaiskysymys keskiajalta 1800-luvun lopun murrokseen. Elämisen oikeudesta kansalaiskeskustelun viriämiseen. Seminaari Turussa 16.8.–17.8.1994. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian laitos, 29–38.
- Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Verkkójulkaisu. Saatavissa: <http://www.saob.se/>.
- Teerijoki, Ilkka 1989. Köyhäinhoito Helsingin pitäjässä 1700-luvulta kunnallishallinnon uudistamiseen. – Helsingin pitäjä 14/1989. Verkkójulkaisu. [Viitattu 10.2.2017.] Saatavissa: <http://www.helsinki.fi/kansalaismuisti/vantaa/helpit/maalaiskunta/koyhat.htm>.
- Toivo, Raisa Maria 2014. Uhrikirkkoperinne – luterilainen pyhiinvaellus uuden ajan alun Suomessa? Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari, Krötzi, Christian & Meriluoto-Jaakkola, Marjo

- (toim.) Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Toropainen, Veli Pekka 2014. Spitaalisten saari – Seilin hospitaalin varhaisvaiheita. – *Genos* 85: 4, 210–225.
- Turner, David M. & Stagg, Kevin (toim.) 2007. *Social Histories of Disability and Deformity. Bodies, Images and Experiences*. Abingdon: Routledge.
- Turner, Wendy J. 2012. *Care and Custody of the Mentally Ill, Incompetent, and Disabled in Medieval England*. Turnhout: Brepols.
- Turner, Wendy J. & Vandeventer Pearman, Tory (toim.) 2010. *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe. Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourses of the Middle Ages*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Turunen, Sakari & Achté, Kalle 1976. *Seilin hospitaali 1619–1962*. Helsinki: Leiras.
- Unger, Christina 1996. *Makten och fattigdomen. Fattigpolitik och fattigvård i 1600-talets Stockholm*. Stockholm: Stockholmsmonografier.
- Vandeventer Pearman, Tory 2010. Introduction. Teoksessa Turner, Wendy J. & Vandeventer Pearman, Tory (toim.) *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe. Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourses of the Middle Ages*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, 1–14.
- Vaught, Jennifer C. (toim.) 2010. *Rhetorics of Bodily Disease and Health in Medieval and Early Modern England*. Farnham: Ashgate.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 1996. Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei pois pääsyä enää ole. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo (toim.) *Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina*. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen arkisto, 213–250.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 1999. Ikäihmiset ja vanhuuden tauti. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Vanhuus, vaivat ja erilaiset*. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen arkisto, 43–65.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2010a. Iän kategoriat. Teoksessa Vilkuna, Kustaa H. J. *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500-1850*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2010b. Puolinaiset ja mielettömät. Teoksessa Vilkuna, Kustaa H. J. *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500-1850*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Virkkala, K., Kopisto, A. & Lehtinen, E. 1967. *Suur-Uvilan historia I. Porin maalaiskunta ja Ulvila*.

- Vuorimies, Heikki 2014. Fabian Malm, "blind remsnidare i Simtuna": Lisälehtiä Malm-sukujen tuntemukseen, osa 3. – Genos 85: 3, 169–172.
- Vuorimies, Heikki 2015. Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen siirretyt ruotsalaissotilaat noin vuoteen 1760. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Weikert, Monica 2004. I sjukdom och nöd. Offerkyrkoseden i Sverige från 1600-tal till 1800-tal. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Wheatley, Edward 2010. Stumbling Blocks Before the Blind. Medieval Constructions of a Disability. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Winter, Anne & Lambrecht, Thijs 2013. Migration, Poor Relief and Local Autonomy: Settlement Policies in England and the Southern Low Countries in the Eighteenth Century. – Past & Present 218: 1, 91–126.
- Wright, David & Digby, Anne (toim.) 1996. From Idiocy to Mental Deficiency: Historical Perspectives on People with Learning Disabilities. Abingdon: Routledge.